

AZERBAJYCAN VE ANADOLU'DA TÜRKİSTAN'DAN GELEN ESKİ MİLLÎ-GELENEK: KABİR TAŞI OLARAK KULLANILAN KOYUN VE AT HEYKELLERİ

Prof.Dr.M.Fahrettin KIRZIOĞLU

GİRİŞ *

Arkeoloji araştırmaları, yeryüzünde atların en bol yetiştiği ülkenin, Asya ortasındaki *Türkistan* olduğunu göstermiştir. Dünya, "*Veteriner Tarihi*"nde bu yüzdendir ki, *İlk* veya *Proto-Türkler*'in ataları ülkesinde M.Ö.8000 yıllarından başlanıp, "At"ın binit (binek) olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Eski Türkler'in Ataları, kışın karlı ve dondurucu günlerde bile ata sağlıkla binebilmek için, daha önceleri başka kavimlerde görülmeyen ve kendi buluşları olan, bir "*AtlıSüvari-Kılığı*" icad etmişlerdir. Bu kılık, o çağda ne Çin, Hind ve İran gibi Asya, ne de Eski-Mısır, Suriye, Anadolu, Ege ve Roma gibi Akdeniz Ülkeleri'nde bulunuyordu.

Atalarımızın "*Atlı-Kılığı*" olarak insanlığa armağan ettiği ve günümüzde de, "*Medenî-Dünya'da moda*" olarak kullanılan: "*Kollu*" ve dar "*biniş*" (çepken/kaftan, bundan çıkma ceket) ve "*çatal-giyim*" (çakşır/potur sıpka/zığva ve bundan ömeklenen pantolon); başlık olarak av-hayvanları postundan "*börük/börk*" (sonra keçe'den külâh); ayaklara, deri veya deri ile işlenmiş keçeden "*edük*" (çizme); bel'e-gerekli eşya, kama, kılıç ve başka nesne askıları bulunan-"*kur*" (sallama-kemer), bu "*Atlı-Kılığı*"nı tamamlıyordu.

Atlı-Göçebe veya "*Bozkır/Kurgan-Kültürü*" yaşayan *Eski-Türkler*'de, kadınlar da, kocalarıyla birlikte konup göçtükleri ve savaştıkları için, bu kılığı giyiyorlardı. Karadeniz'in kuzey kıyılarında *Kimmerler* ve *Sakalar* (Skythler) ile karşılaşan İyon-Kolonileri'nden, Eski-Yunan mitolojisine geçen "*Amazon*" denilen "*Atlı-Kadın Savaşçılar*", düşmanlarını şaşırtıyordu. Meselâ, M.Ö.66 yılında *Roma Serdarı Pompeus*'un ordusu ile, Pontos Kıralı *VI. Mithridat*'ı yakalamak için, *Kür ırmağı* ortalarına gelmişti. Bu sırada kış bastırıldığından, Fırat doğusuna hâkim *Arşaklı/Part Hükümdarı*'nın izniyle ve dostluğu sâyesinde, *Tiflis-Şirvan* arasında ve Kür solunda kışlağa geçti. Şimdiki Kuzey-Azerbaycan'da *Saka/Skyt Türkleri* soyundan "*Albanlar*"ın Hükümdar (sülâlesinden) "*Oroizes/Oroeses*" (KDT'daki, Taş-Oğuzlar Khanı, "*Orus-Koca*" nesli

(*)Yararlanılan eser adlarının kısaltması:

A.BASCHMAKOFF/ Alexandre BASCHMAKOFF, "*La Synthèse des Peribles Pontiques*", Paris 1948.(Eski-Yunanca metinler ve tercümelere).

ÇAY/Prof.Dr.Abdulhalük M. ÇAY, "*Türk Millî Kültüründe Hayvan Motifleri*", TKAE Yayını, Ankara 1990.

K-ÇKH./"*Kartlis-Çhovreba*" (Gürcistanın-Hayati) adlı resmi anonim destânî-tarih ve kronikler, tercüme ve izahlar, M.BROSSET, "*Histoire de la Georgie depuis L'antiquité Jusqu' au XIX. siecle*" (1469 yılına kadar) I.Partie, St.-Petersbourg 1849.

KIPÇAKLAR/M.F.Kırzioğlu, "*Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında KIPÇAKLAR*", TÜRK TARİH KURUMU Yayını (Doçentlik çalışması), Ankara 1992.

KDK./"*Kitâb-i Dedem-Korkud*", Almanya-Dresden'deki yazmadan faksimile, Prof.Dr.Muharrem ERGİN neşri, "*Dede Korkut Kitabı I*", 2.Baskı, Ankara 1989 "FAKSİMİLE, s.1-154/304.

NEMATOVA/Meşedikhanım NEMATOVA, "*Memorialny Pamyatniki Azerbaycana (XII-XIX veka)*" İlimler Akademisi Yayını, Bakı 1981.

Rasim EFENDİ/ "*Azerbaycanın Daş Plastikası/Kamennaya Plastika Azerbaycana*", (Rusça metin, türkçe ve ingilizce özetli), Bakı 1986 (izah cetveliyle hepsi renkli 33-76 No resimler, Koç ve At Heykellerine ait).

R.GROUSSET/Rene GROUSSET, "*Histoire de l'Arménie des Origine a 1071*", Paris 1947.

S.RUDENKO/S.I.RUDENKO, "*Frozen Tombs of Siberia*" (Pasınk Kurganları kazıları sonuçlarını verir), Rusça'dan çeviren, M.W.THOMPSON, Los Angeles 1970.

TOGAN-Giriş/A.Zeki Velidî TOGAN, "*Umumî Türk Tarihine Giriş*", II. Baskı, İstanbul 1970 (dizinin).

timsâli), Aralık ayı ortalarında, *Pompeus Ordusu*'na baskın yaparak, karargâh'a varınca ilerleyip, yenilerek çekilmişti. Bu savaşın tanıklarının yazdığı gibi, savaş yerindeki "*Alban ölüleri*" arasında, "*savaşa girmiş çizmeli-kadınlar*" bile vardı ki, bunlara, "barbar" (yabancı) dillerince, "*Amazon*" deniyordu.¹ (Kuzey-Amerika'nın en büyük ırmağı boyunca, ateşli-silâhlar ile gelen Avrupalı kâşif ve sömürgeciler'e, atlı-kadın savaşçılarıyla ok yağdıran, "*Asya-Kökenli*" *Amerika-Yerlileri*'ne göre, bu ırmağa Eski Türkçe "*Amazon*" adı konulmuştur.)

At-Eti ("*Kazı*" denilen at-pastırması ve at-sucuğu tütsülenmiş olduğundan çok dayanır) yiyerek, *Kısrak-Sütü* içerek (bundan, çok besleyici ve doyurucu, HERODOT'tan beri bilinen "*Kara-Süt/Kımız*" adlı konserve içkiyi kullanarak), onbinlerle besledikleri atlara binip, yedeklerine de eşyalarını yükliyerek; icad eyledikleri "*toka*", "*keçe*" (at beline konan) ve "*Üzengi*" ile, bindiği ata çok hâkim olup, "*Atlı Savaş usulü*"nü ilk kullanan Atalarımız, bu üstünlükleriyle; yaya-savaşan çok kalabalık komşu kavimleri, uzak mesafeden ok-yağmuruna tutarak, kısa zamanda yeniyor ve onların ülkelerine hâkim olabiliyordu. Yine bu "*Athı-Kılığı*" ve "*Atlı-Savaş*" usulü ile, çok düzgün teşkilâtli ve disiplinli olarak, yaylakçı-kışlakçı yaşayışı düzene koyuyor; keçe ve halı-kaplı çadırları ve onları izleyen deve, koyun ve sığır sürüleriyle "*göçer-evler*" halinde çoluk-çocuklarıyla birlikte kolayca yer-değiştiriyordu. Bu yüzden: Hükümdar otağında obalara varınca, gelenekli olarak kurulmuş bulunan bir askerî-düzen ile; "*ölet*" (salgın hastalıklar), "*yut*" (ağır geçen kışlarda, soğuk ve yemsizlikten hayvan kırgını) ve "*büyük-kuraklık*" veya "*ağır-yenilgiler*" sırasında, toptan göçme veya yer-değiştirme imkânları sayesinde, varlıklarını koruyabiliyorlardı. Halbuki, anılan *atlı-göçebe* vasfı ve imkânları bulunmayan, yüzbinlerce nüfuslu şehirlerde bile olsa, yerleşik-yavaşayanlar (meselâ, malarya, veba ve benzeri salgınlarda, veya üstün düşman karşısında), yokolup, gitmişlerdir.

Eski-Türkler'den, "*Hiyungnular/Büyük-Hunlar*" da denen "*Asya-Hunları*", çok üstün binicilikleri ve atlı-savaş usülleriyle (ki, buna "*Turan-Tekniği*" de denilen, yalancı-çekilme ile, karşısındaki yanaşık ve toplu düşmanı, dağınık düzene geçirip pusuya çekerek, dört bir yandan ok yağmuruna tutmak/*Bozkurt Oyunu* gibi), çok kalabalık *Çinlileri* yenip, bunaltmışlar; onlar da, M.Ö.leri 300 yılından başlayıp, ülke hudutlarını koruyabilmek için, yıllarca çalışıp, 4000 Km.uzunluğundaki ünlü "*Çin-Seddi*"ni yapmağa mecbur kalmışlardı. Bilindiği gibi, *Batı* veya *Avrupa-Hunları* da, "*İlkçağ*"ın kapanıp, *Ortaçağ*'ın açılmasına, "*Kılıçları*"yla sebep oldukları "*Kavimler-Göçü*"ne yolaçmışlar; ünlü *Attila* (437-453) çağında ise, her iki *Roma İmparatorlukları*'nı yenip, bugünkü "*Avrupa Kavimleri*"nin varlığını kurtarmışlardır!..

*

M.Ö.2000 lerde "*Aryaniler*"in Karadeniz kuzeyi yoluyla İran'a, Hind'e ve Anadolu'ya (Hitit-"*Asyanik*" olan Ön-Hititler değil) göçlerinden sonra, *Karpatlar*'dan *Kafkas sıradağları*'na kadarki yerler ve Karadeniz kuzeyi, *Kıpçaklar* kolundan *Kimmerler*'in ülkesi idi; onlar da, *Atlı-Göçebe* ve *Kurgan-Kültürü* ile yaşıyordu.² *Kimmerler*'in doğusunda ise, *Altaylar* ve *Tanrıdağlar*'a varınca *Türkistan kuzeyine* hâkim *Saka (Skyt)* denen *Türkmen/Oğuzlar* kolundan *Türkler* hâkimdi. *Türkistan* batısında güçlenen soydaş *Masagetler* (*Masaklar*) baskı yapınca, *Sakalar*'ın batı kolu göçerek, *Kimmerler* ülkesine gelmeğe başladı. Bu yüzden, *Saka* hâkimiyetini tanımak istemiyen *Kimmerler*'in *Doğu Kolu*, M.Ö. 721 yılında, *Kafkas-Geçitleri*'ni (*Derbend* ve *Daryal*) aşarak *Kür ırmağı* boyları ile daha güneye yayıldılar; 713 te, *Urartulular*'ın kuzeyde yenilmesine yolaçtılar. *Destanı-Kartvel Tarihi*'nde, *Kimmerler*'in buralara hâkim oluşu, (onların torunları adıyla) hem "*Khazarlar*", hem de, *Makedonyalı İskender* ordularının ülkeyi istilâsına karşı koyanlar olarak, "*Kıpçaklar*" diye anılıyor.³

İlk defa Karadeniz kuzey kıyılarındaki *İyon-Kolonileri*, *Sakalar*'ın öncülere "*Çiküt* (*Çikler/Çikiller*) olduğundan, dillerinde "*c,ç,ş sesi*" olmadığından onları, "*Skyth*" (*Çiküt, İskit*) diye tanıyıp, *bütün Sakalar*'ı bu adla andılar ve Romalılar ile Avrupalılar (bizim okul kitapları) da böyle sandılar. M.Ö.680 yılında *Sakalar*, çok kalabalık olarak, *Kafkaslar* güneyine geçip, buradaki *Doğu-Kimmerler*'in birçoğunu *Anadolu* içlerine kaçırttılar; onlar da, *Sakarya* boylarındaki *Frigya Devleti*'ni yıkıp (M.Ö.676), ülkelerine yerleştiler (*Kızılırmak* boyundaki bölge adı "*Gemerek*" ile daha birçok coğrafya ismi, bunlardan hâtıra kalmıştır).

Sakalar'ın güçlü Hükümdarı *Partatua* (HERODOT'taki "*Protothyas*" ki, *Gence-Karabağ*'da, M.S.944 yılına kadar *Aran/Alban* ülkesinin en büyük şehri olan "*Partaw*"/*Bard'os/Barda'a/Berde* şehri, onun adını taşıyan kışlak merkeziydi), yenilmez ordusuyla *Asur* hududuna dayanmıştı. Bu sırada, ülkesini korumak üzere, *Asur Kralı Asarhaddon*, kendi kızı ile *Partatua*'yı evlendirip (673), onu güveği edindi. Hocamız rahmetli Ord.Prof.Dr.A.Zeki Velidi TOGAN, bu *Partatua*'nın oğlu *Madova*'yı (HERODOT'taki, "*Madyas*"), haklı olarak, "*İlk Büyük Türk-Cihângiri*" ve "*Alp-Er Tonga/Afrasyab*" (eski-Farsça: *Savaş-Tanrısı*) unvanlı kahramanı tanır ve onun M.Ö.654-626 yılları arasında, *İran*, *Anadolu* ve *Suriye*'yi de ele geçirip, *Filistin*'de *İsrail* ülkesini çiğniyerek, *Sina*'ya değin ordularıyla varıp, *Mısır Firavunu III.Psammetik*'ten, "*armağan*" adıyla harâc alan; ve *Akdeniz* ile *Karadeniz*'den doğuda *Tanrıdağlar* ötesinde *Çin*'e varınca hâkim bulunan, eşsiz bir *İlk Türk İmparatoru* sayar.⁴

1. D.CASSIUS, "*Bellum Mithridates*", XXXV, 53-54; APPIANOS, "*Roma Tarihi*", 102-104/480-484.

2. M.Taner TARHAN, "*Eski Çağ'da Kimmerler Problemi*" (Doktora Tezi Özeti), VII. TÜRK TARİH KONGRESİ Bildiriler, Ankara 1979, I.355-369, Levha 215

3. K-ÇKH., I.49-52.

4. Bütün yukarıdaki bilgilerin alındığı yerler için bakınız, KIPÇAKLAR, s.14-35, 191-210.

Yunan kolonileri'nin tanıdığı Kimmerler, çağdaşları Asur ve (II.) Babil kaynaklarında "Gimrray" ve İsraililer'ce ("Tevrat'ta) "Gomer" adıyla anılıyor. Eski destanlarımızda ise "Kimari" deniyor. Asurbanipal'ın, M.Ö.665 teki yazıtında, Sakalar'ın adı "Sakhi" ve Başbuğları da "Gagu" diye gösteriliyor.⁵ Atlı-Göçebe ve yaman savaşçı Kimmerler ile Sakalar'ın Önasya'ya gelip dehşet salarak hâkim olmaları, *Tevrat-i Şerefte* çağdaş *Nebiler*'in kitaplarına konu olmuştur. Bunlarda, Türkler'in soykütüğü (şeceresi), korkunç-atlılar oluşu, giyimlerinin görkemliliği, hayranlıkla anılıyor:

a- Tufan'dan sonra İnsanlığın İkinci-Atası olan Nuh-Nebînin, üç oğlundan Küçüğü (ki, İlk ve Ortancadan makbul sayılır) *Yapheth/Yâfes*'in Büyük oğlu Gomer (Kimmer)' in üç oğlundan en Küçüğü *Togarma* (varyant: *Torgama*), Türkler'e adını vermiş bulunan Ulu-Ata'dır (Tekvîn/Yaratılış, X, 2-4; İlk Tarihler, 1,5-6).

b-"Atları, Süvarileri ve Katırları" çok bol olan ve "Uzak-Kuzey'de (Avrasya'da) bulunan *Togarma* (Türk) *Hanedanı*", satılık için Şehirlere, at ve katırlarını getirirler; "bütün ordusu" atlı olup, "görmeli elbiseler" giyinirler (Ezekhiel, XXVII, 4; XXXVIII, 4,6).

c- (M.Ö.629-588 arasında yaşadığı kabul edilen) *Nebî-Eremya*'ya "Rab", dine uymayan "İsrailoğulları"nı, nasıl cezalandıracağını, şöyle duyuruyor: "İşte, Kuzey-Ülkesi'nden (Avrasya'dan) bir kavim geliyor ve Dünya'nın (o bir) Ucu'ndan bir Millet kalkıyor. Onlar YAY ve MIZRAK tutarlar; şefkatsiz ve acımasızdırlar. Onların sesi, Denizin gürlemesi gibidir ve Atlara binerler". (Rabb'in, sizi cezalandırmak üzere gönderdiği o kavmin) "Atlarının horultusu, Tanğ (Doğu) yönünden işitildi. Kuvvetli Atları'nın kişnemesi gürültüsünden, bütün yeryüzü sarsıldı. Çünkü, gelip Ülkeyi ve orada bulunanların hepsini, Şehri ve sekencesini telef edecekler" (Eremya VI, 22-24; VIII. 16).

ç- Yine Tanrı'ya asî olanların islâhı için, "Hük-m-i İllâhîyi icrâya vâsita olanlar" (yani, Sakalar/Aşkenazlar) anılırken: "Rabb'in gazabı, (İsrail) Kavmi aleyhine alevlendi... *Ve Uzak'ta* bulunan Taifeler için Bayrak çekecek ve Dünya'nın-Ucu'ndan, ısıklı çağırarak; ve işte çarçabuk gelecekler. Onlarda, yorgun (kimse) ve (ayağı) sürçen (at) bulunmayacak; uyuklamıyacak ve uyumıyacaklar. Hiçbirinin belindeki kuşağı ("kur" denen askılı kayış kemeri), çözülmeyecek ve ayakkabısının bağı ("edük'/çizme olduğundan) kopmıyacak. Onların *Okları, sivri* (keskin) ve *Yayları'nın bütünü, kuruludur. Atları'nın tırnakları*, (çok bakımlı olduğundan) *çakmaktaşı'na benzer; ve arabalarının tekerlekleri*, (atla çekildiğinden) *kasırğa gibidir. Onların sesleri*, (her askerî birliğin "oran" diye haykırması) *arslan kömürdemesi* gibidir. Genç-Arslanlar gibi kükreyecekler-kükreyecekler ve av'ı, kaparak götürecekler ve (ellerinden) kurtaran bulunmayacak" (Eremya, V, 26-30). (*Tevrat'taki Türk-Atlıları'nın* böylece tarifi, 359 ve 373 yıllarında *Kafkaslar'ı* aşarak, Anadolu'ya yayılıp *Antakya'yı* alan *Hunları Urfâdan* geçerken gören Piskopos EFRAİM'in anlattıklarına; ve IX. Asır *Arap Şairi CÂHİZ'in "Fezâilü'l-Etrâk'*ine, bütünüyle uyuyor).

*

Millî-Destanlarımız'da, Kağan ve Khanlar'ın "Toy" adlı büyük şölenlerinde, en çok at ve koyun, arada da deve kesilerek, etlerinin topluca yenildiği belirtilmektedir. İlhanlı Başveziri Reşideddîn'in, 1305 yıllarında Türkçe aslından (bunun yazması, yitiktir) Farsça'ya çevirdiği "Oğuznâme" de, deniliyor ki:

"*Türkistân'ın ilk Ulu-Hükümdarı "Oğuz"* (Kağan), 50 yıl boyunca Doğu (Çin), Batı (Avrasya ve Orta-Doğu) ile Güney (Hind) Seferlerinde, hep galip geldi, ülkeleri itâat ettirdi; sonunda, kendi ülkesine döndü. "Oğuz, Yurda gelmesinin şerefine", verilecek "Toy" için: *Doksanbin Koç, Dokuzyüz Kısırak* (doğrusu, Aygır) kesilmesini buyurdu; ve "depe gibi et yıgıp, göl gibi kımız (kısırak-sütü) sağdurtarak, "Ulu-Toy yaptı; Altun-Ban Evi'ni kurdu".. Bin yıl yaşadığı söylenen bu Oğuz ölünce, vasiyeti üzerine *Büyük-Oğlu "Kün (Gün) Khan"*, tahta geçti. Çok bilgili olan "Yengikentli Irkıl-Koca" gelerek, *Kün-Khan'a* Danışman oldu. Oğuz'un, *Altı-Oğlu'ndan* herbirinden dörderden, 24 *Torunu* vardı. Bunlardan 12'si *Sağkol/Boz-Ok*, 12'si, *Solkol/Üçok* adıyla iki ana kolu oluşturdu. 24 *Torundan* gelen bu boyların herbirine, *Irkıl-Koca*, birer *Ad koyup*, birer *Kuştan* da, "Ongun"unu belirtti; ayrıca, her iki koldaki 12 şer *Boybeği* için, iki at'ı kurban kestirterek, etlerini 12'ye ayırıp, her *Torun'un* adıyla anılan 12 şer *Boy'un*, kurbanlık etin, hangi "Ülüş" (pay)'ü yiyeceklerini bir düzene koydu. Ayrıca, 24 *Boy'un*, hayvanları ile silâh ve eşyasını belirtmek üzere, herbirine bir "Tamga" (Dağma) şeklini de belirtti. Böylece, *Irkıl-Koca'nın* koyduğu düzen, uygulanageldi.⁶

KDK (I.Boy) da, "İç-Oğuz" ile "Taş-Oğuz"daki *Beğler*, toplanıp, "Yığınak" olunca, onlara, "At'tan aygır, Deve'den buğra, Koyun'dan-koç" kestirilerek, bir "Toy" verildiği, belirtiliyor.

Azından 60 yıldan beri "*Dede-Korkut Oğuznâmeleri*" ile uğraşıp,yayınlar yapan Muhterem *Orhan Şaik GÖKYAY*, bu destanlarda geçenlerle birlikte, bizdeki "At, *Koyun/Koç*" üzerine olan yazılı haberleri, ayrıca *Türkler'in At için yaptıkları kabirleri* (Rumeli Fâtîhi Şehzâde Süleymân-Paşa'nın Bolayır'daki Kabri yanına gömülen, sevdiği atıninki dahil), bir araya toplamış bulunuyor.⁷ Sayın *Prof.Dr.Faruk SÜMER* de, daha çok İslâm çağı kaynaklarına göre *At ve Atçılık* üzerine, derinlemesine bir araştırma yayınlamıştır.⁸ An-

5. G.SMITH, "History of Asurbanipal", London 1871, s.89.

6. Ord.Prof.Dr.A.Zeki Velidi TOĞAN, "Oğuz Destanı Reşideddîn Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlili", İstanbul 1972, s.47.

7. Orhan Şaik GÖKYAY, "Dedem Korkud'un Kitabı", DEVLET KİTAPLARI YAYINI, İstanbul 1973, s.CDXXI-CDXXII, CDXXVI- CDXLII (hepsi, 19 sahife).

cak bunda, yukarıda naklettığımız *Tevrat'ta Sakalar* üzerine yazılanlara, hiç değinmemiştir. KAŞGARLI Mahmud, 1072-1074 te yazdığı ünlü Türkçe-Arapça Sözlüğü'nde: *At'ın cinsi, donu, yaşı, hastalığı ve sairisi üzerine*, 123 Türkçe ad ve deyim naklederek, başka dillerde karşılığı bulunmayan dilimizin bu uğurdaki eşsiz zenginliğini tanıtır. O, "At, Türk'ün kanadadır" ve "Yaya kişinin, bir değeri yoktur" atasözlerini tanıtarak, Atalarımızın haklı gurur ve duygusunu yansıtır (Deveci-Araplar'da ise, Deve ve deveciliğe ait çok sözün bulunduğu, biliniyor ki, başka dillerde, hepsinin karşılığı yoktur). Abbâsiler çağında, 836 da Türk-Şehri "Samerrâ"nın kuruluşunda, *Türkistân'ın Khottalan* bölgesinden, *Türk-Atları'nın*, seyisleriyle birlikte Irak'a getirildiği; ve "çatal-dilli küheylan-atlar"ın, onlardan türeyip, soykütükleri tutma geleneğinin de, *Türkler'den Araplara* geçtiği, pek bilinenlerdendir. "Arab-Atı" ve mimarlık tarzı "Arab-esk"de, aslında Türk malı olup, yanlış adlandırılmıştır.

Göktürk-Yazıtları'nda, Uluların bindiği atlar'ın adları da anılmıştır: *Şehzâde ve Başbuğ Köl-Tigin'in*, uzun fetih seferlerinde değişik olarak bindiği atları: *Aç-Bodun, Ak-Bodun, Ak-Kula, Alp-Şala, Az* (adlı Türk kavminden ganimet)-*Yağız, Azman, Boz-Başgu, Ögsüz* (Anasız) adındaydı. Aşağıda işaret edileceği gibi, *Kafkaslar* güneyine inen *Sakalar* ile, *Horasan'dan* kalkıp *İran* üzerinden *Azerbaycan* ve *Doğu-Anadolu'ya* gelip hâkim olan *Partlı/Arşaklı* (Aşkâniyan/Arsacid) *Türkmenler'in "Tarih-Destanları"* olan "*Kitâbi Dedem-Korkud*"da, sağlam bir gelenek olarak, sahipleriyle birlikte atların da adları (donları da belirtilerek), sık-sık anılır:

(Başkent Hamadan'da oturan, Büyük-Arşaklılar-timsâli) "*Hanlarhanı*" unvanlı (İmparator) "*Kam-Gan oğlu Bayındur-Khan*"ın, "*Boz-at*"; (M.S.51-428 yılları arasında Kars-Arpaçayı sağındaki "*Ağca-Kala (k) /Erovantaşad* ile, Aras sağındaki Baraj yanında "*İğdir-Karakalası*" da denen ve şimdiki İğdir Vilâyetine öteden beri "*Sürmeli-Çukuru*" dedirten, "*Sürmeli/Artakşat* kalesinde oturan, "*Küçük-Arşaklılar*" Timsali) "*Beğlerbeği*" unvanlı "*Salvur* (Salğur)- *Kazan-Khan*'in, "*Koğur-At*"; Bayındur-Khan'ın kızı olan *Salvur-Kazan*'in Eşi, "*Boyu-Uzun Borla-Khatun*'un, "*Kara-Aygır*"; (M.S.217 yıllarında "*Çenasdan*" /Türkistan'dan, taht kavgasında yenilmiş "*Mamık ve Konak*" adlı iki Şehzâde ile taallukatının, siyasî mülteciler olarak kaçıp gelerek yerleştikleri "*Ahlat-Muş-Erciş*" /Taron vilâyetini mâlikâne edinerek Arşaklılar'a "*Başkumandan*" olan "*Mamikonlular/KDK*"da, Küçük-Şehzâdeye göre, "*Kara-Kona(k) /Kara-Koyunlular* denen hanedan timsali ve Hükümdar âilesinden geldiklerinden, "*Kazan-Khan*'in/Beg'in Kardaşı" denen "*Çeribaşı*") "*Kara-Kona (k) Beg*'in bineği, "*Gök-Bidevi*"; (Arşaklılar'ın Başveziri ve "Takatir"= Taçgiydiren unvanlı, *Ata-Mülkleri İspir* ve *Bayburt*'tan başka, Küçük-Arşaklı hazine ve haremının bulunduğu *Taryunk/Eski-Bayazıt* kalesi ve çevresini mâlikâne edinen "*Bagratlılar*" timsali) "*Kazan-Beg*'ün İnağı (Başveziri) *Bamsı-Bayarak*"ın⁹, "*Dengiz-Kulunu Bengi-Boz Aygır*"; (M.Ö.680lerde, Sakalar ile birlikte Daryal-Geçidi'nden aşip Kartli/Iber ülkesine gelen "*Çenasdan*" /Türkistanlı Şehzâde soyundan, *Ocaklı-Başbuğlar Hanedanı "Orbelyan"* denilen ve Borçalı-Çıldır-Ahıska-Ardahan-Artvin bölgelerini içine alan "*Gogaren*" Eyaletinde Kuzey-Bdeaşkılı/Uç-Begî timsali, "*Şor*" boyundan Gog Hânedanından, Kartvel/Gürcü dilince, "*Üç-Ok*" anlamında "*Şamı-Şolde/Sam-Şivilde*" lakabıyla tanınan), "*Şor-Samsoldın Beg*"ın¹⁰ bindiği, "*Ağ-Bozat/ Ağ-Bidevi*"; (Tunceli-Elâziz-Divriği kesimi/Sophen Eyâleti ocaklı beğleri, eşsiz güçte olup, *Karadeniz* kıyısından fırlattığı kayalarla, yelkenlileri batıran ve tırnaklarıyla taşa "*Kartal resmi*" yapabilen "*Tork*" soyundan) "*Beğlerbaşı Yağanak*"ın ("*Yaganak*", eski-Türkçede "*fil*" anlamında), "*Doru-Aygır*"; (İlkçağda "*Arzanen*" /Arzan yurdu denen, şimdi de adı Arzan şehri harabesi'nden geçen *Garzan Çayı*'nda yaşayan ve "*Hamıd/Diyarbakir-Merdim*, Siirt kesiminde *Güney Bideaşkılı* unvanlı "*Mantaguniler*" hanedanı timsali) "*Kara-Kona oğlu Kara-Budak*"ın, "*Atı, Bahri-Hotazlı*"; (Oğuz-Elî'ne, "*Tokuz-Tümen Gürcistan'ın harâci*" olarak gelen armağanların verilmesiyle, *Gence* ve *Berde*'ye gidip yurt tutarak, kabilesiyle "*Karavulluk*" eden) "*Bagul* (Bagur)un, "*Al-Aygır*; (Taş-Oğuzlar Khanı Oruz-Koca'nın torunu olup, savaşta Sağıkolda vuruşan, *Şirvan-Demirkapu Derbend Hâkimi*) "*Delü-Dondar*"ın, "*Tepel/Kaşga-Aygır*". (Oğuz-Ellerinin, kuzeyden akın eden biricik düşmanı, Kıpçaklı/Khazarlı soyundan, Dağıstan Beğleri'nin başı, eski Şavkal/Şamkhallar'ın atası timsâli) "*Şavkali-Melik*"ın künyesi, "*Alaca-Atlu Kâfir*"dir.

"At"tan sonra, "*Baran*" (ki, Kurmanç Kürtler'de hâlâ yaşıyor ve Khazarlar'dan Rusça'ya da geçmiştir) da denen ve Kazak-Türkçesinde öteden beri "*Koçkar/Kaçungar*" diye bilinen "*Koç*", *Eski-Türkler*'in kutlu sayarak kurban kestiği evcil hayvandır. Onun "*Koçbaşı*" (Kazaklar'da, "*Koçkar-Muyuz/Boynuz*"), uğur ve bereket belirtisi olarak: Halî'de ve benzeri dokumalarımız ile, mimarlık eserlerimizde, ağaç-işlerinde, çimlerde işlenmekte; kadın-erkek giyimlerini süslemektedir. "*Koç*" adından yapılmış olan "*yiğit, mert*" anlamındaki sıfatlar ve erkekler için kullanılan deyimler, dilimizde yaygındır. Türkolog ve Tarihçilerimizin gözünden kaçan bir hususa da işaret edelim: M.Ö.256 da, Makedonyalılar'ı Horasan'dan kovan ve "*Kuşanlar Ülkesinde*,

8. Prof.Dr.Faruk SÜMER, "*Türklerde Atçılık ve Binicilik*", TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI Yayını, İstanbul 1983 (120 s.metin+17 s.resimler).
9. Buraya değin anılanların tarihi ve yerleri (coğrafyası) için, bakınız: a-KIRZIOĞLU M.Fahrettin, "*Dede-Korkut Oğuznâmeleri I.Kitap*", İstanbul 1952 (Haritalı); b- "*Kars Tarihi I.Cilt*", İstanbul 1953 c- "*Kitâb-i Dedem Korkud'daki Kam-Bura Beg Oğlu Bamsı-Bayarak Boyu'nun Târihi'teki Yeri* (369 Yazındaki Zafer Sonucu), IV. MİLLETLERARASI TÜRK HALK KÜLTÜRÜ KONGRESİ Bildiriler, Ankara 1992, s.137-146.
10. Benim, "*Dede Korkut Oğuznâmeleri'ni Bırakan Oğuzlar'ın, TOKUZ-TÜMEN GÜRCİSTAN'a Komşu Olduklarını Gösteren: APKAZA, AZNAVUR, ŞAVKALI-MELİK Deyimleri ve BAGUL-OĞLU AMIRAN ile GOGALET-KOCA OĞLU ŞOR-ŞAMSOLDIN Kütükleri*", III.MİLLETLERARASI TÜRK FOLKLOR KONGRESİ Bildirileri, II.Cilt, Ankara 1986, s.165-182,Haritalı.

Pahl-Aravadin" (Güneşin doğduğu Balkh/ Afgan şehri olan "Mezar-i Şerif"den çıkıp, STRABON'da, *Dahalar* adlı Skytlerin "*Parn/Aparn*" boyundan) *Arsak/Arşak*'ın unvanı, "*Kaç*" (Koç/Kahraman) ve sülalesi "*Pahlavig*" (Bahlavlar) diye, Grabar (Kilise-Ermenicesi) metinlerinde anılmasıdır¹¹ Azerbaycan ve Doğu-Anadolu'da, halk dilinde: "*Koçak*" (yiğit, kahraman), "*Koçaklık*" (yiğitlik, kahramanlık), "*Koçu*" (Erzurum'da "Dadaş", Aydın-Izmir'de "Efe", Ankara ve çevresinde "Seğmen" gibi, kibar-yiğit/delikanlı ve bütün yurdumuzda bilinen "*Koç-Yiğit, Koçum*" (yiğidim) deyimleri gibi.

Eski-Türkler'de, kutlu kurbanlık olan ve *Tanrı için kesilen at ve koç'un kemikleri, gelişigüzel yerlere atılmaz; toplanıp ateşte yakılır; başları/kafaları ise, Atlarınki, bir sırk üzerinde tarla-bostan-bağ gibi yerlere "nazarlık" olarak dikilirdi. Koçbaşları da, evin, ahırın, kom denilen koyun damının kapısı üzerine, çıkılarak, uğur sayılırdı. Bu âdet, Hazar-Denizi'nden Kızılırmak boylarına varınca, köy ve kasabalarda yaşamaktadır. Yine, kesilen kurbanı saygı gösterilmesi demek olan şu gelenek yaşıyor: *Kurban Et'i, satır veya başka kesiciyle kıyma yapılmaz, parça/söğüş olarak pişirilir. Ayrıca, evde ve komşuya, yoksula verilen kurban parçasına aslâ "et" denmemeye dikkat edilip, "tike" veya "kurban-tikesi" (parçası) denir.**

*

Doğu-Altaylar'daki 3500 m.den yüksek Pasırık (Define)Yaylaları kurganları'nda M.Ö.500 yıllarından kalma donmuş-kabirler'de, *sahipleri ile birlikte gömülmüş, al-renkli on aygır, gömülü* bulunmuştur. Bunlar, "ister Türk ırkına mensup oldukları isbat edilmiş" bulunan *İskitler* (Sakalar/Skytler)den, isterse Çin kaynaklarının bu havalide tanıttığı "*Hunlar*"dan kalmış "kurgan adlı" kabirler olsun, bütünüyle, *Eski-Türklerin* âdetine göre, (öteki-dünyada kullanılmak üzere, binek takımı ile at) ve eşyalarıyla birlikte gömülmüştür.¹² 1947 de açılan *2. Pasırık Kurganı*'nda ise, duvarları kara-keçe kaplı bir odada, *eğer ve gemleriyle birlikte yedi at cesedi, sahipleri bir erkek ve bir kadın-mumyası ile birlikte bulunmuştur.* Kadın'ın sinçap kürkünde, "*koçbaşı*" şekli konan ince-altun levhacıklar bulunuyor. Kamçı-sapında ise, "*atbaşı*" şekli işlenmiş, *gümüştan bir at figürü* ele geçmiştir. Ayakkabıları, "boncuk ve pirit billurlarla işlenmiş; ince-keçe'den yapılmış çorapları da, orijinaldir. Kadın-kemerinde, gümüş-toka, gümüş-ayna; ayakları arslan (başı) şeklinde iki masa; bronzdan yapılmış altun-kaplamalı ördek figürleri ve "altun-yıldızlı bakır-levhaları"yla süslü "*Torbalar*", bir "yüksek kültür"e tanıklık etmektedir.¹³

İslâm Fethi'nden (645-646) önce *Kuzey-Azerbaycan'a* hâkim olan *Albanlar* *üçük Arşaklılar*'ın son çağında, yine onlara bağlı iken, *Grigoryan-Hıristiyanlığı* benimsemiş; ve ayrı bir *Katolikoslük* kurmuşlardı. VI. yüzyılda kuzeydeki Piskoposlukları makamı, *Partaw* şehrine taşınmıştı. Kuzeyden gelen Kıpçaklı kolundan *Khazarlar*'ın yıkıcı akınlarına engel olmak için, *Partaw-Piskoposu İsrail* (677-703), ilk yıllarında *Dağıstan'da* büyük başkent "*Varasan*"a gidip, orada güzel telkinleriyle (Türkçe konuşarak), "*Büyük Hun* (Khazar) *Hükümdarı Albiğatuel*" (Alp-İlteber)'e *Hz. İsa Dini*'ni benimsetti (682). İşte bu sırada, Hükümdarın emriyle, tapılan ulu-ağaçları kestirip, kiliseler yaptırırken, tanık olduğu eski-din kalıntılarını, anlatan *İsrail* diyor ki:

"Ölüleri üzerine, çılgınca figan edip (Yuğ/Mersiye söyleyip), sihirbazca (Kamlar tarafından) yapılan birçok oyunları var". "*Yüksek Meşe-Ağaçları'na Atları kurban ederek, kanımı, bu ağaçların dibine döküyorlar; atın kafa ile gönlerini de, dalların üzerine koyuyorlardı*".¹⁴ Müslüman olmadan önce *Çerkeslerin*, "*Kodos*" dedikleri *Ulu-Ağaç'a* tapınma âdetlerini de, tâbi oldukları *Hunlar/Khazarlar'dan* öğrendikleri, bu 1310 yıllık yazılı haberden anlaşılıyor.

Papalık emriyle 1245-47 yıllarında, *Çingizliler*'in başkendi *Kara-Korum'a* gidip dönen *Elçi Plano CARPINI*, *Kıpçaklar'da* gördüğü, bir ölüyü gömme törenini, şöyle anlatır: Ölenin kabri olacak yere, bir çadır kurarlar. *Ölüyü ortaya alıp, önüne (pişmiş) et yığılı bir tepsi ile, kısırak-sütü (kıymız) dolu* (Kazakistan'da, "Saba" denilen, sepilenip ve ocakta tütsülenerek sertleştirilmiş) *bir testi koyarlar. Öteki-Dünya'da bile sütünü içebilsin diye, Tay'ı ile birlikte bir Kısırak ve ayrıca binmesi için de, eğerli ve gemli bir Aygır'ı gömerler.* Bu gömülenlerden ayrı olarak, (kabrin üzerine, "kurgan/höyük" yani tepecik yapımı bitince de), cenazeye gelenler için, bir *At da kurban kesilip, eti oracıkta yenilir; ve (onun, tulum çıkarılmış) gönüne saman doldurularak, iki veya dört sırığa gerdirilmiş halde, kabrin üzerine, (epey zaman) dik duracak biçimde dikerler. Eti yenen atın, kemiklerini toplayıp, yakarlar.* Kabre: Altun, Gümüş eşya da koyup; ölenin arabasını kırıp dağıtırlar, çadırını bozarlar.¹⁵

11. KHORENLİ Moses, 1.8-9, II. 1-4.

12. Prof. Abdülkadir İNAN, "*Altaylar'da Pazırık Hafriyatında Çıkarılan Atların Vaziyetini, Türkler'in Defin Merasimi Bakımından İzah*", II. TÜRK TARİH KONGRESİ (Eylül 1937 İstanbul) Tebliğler, İstanbul 1943, s. 142-145.

13. Abdülkadir İNAN, "*İkinci Pazırık Kurganı*", (TTK, Ocak 1952 Sayı 61 BELLETEN'den) MAKALELER ve İNCELEMELER, 2. Baskı, Ankara 1987, s.507-509.

14. C.J.DOWSETT tercümesi (Yeni yazmalarla da karşılaştırılmış olarak), "*The History of the CAUCASIAN ALBANIANS by MOSES DASXURANÇI*", LONDON ORIENTAL SERIES. VOLUME 8, London 1961, II, 39-41. Bunda (II,41), "*Çop'ayk*" denilen *Ulu-Ağaçlar'a* kurban edilen at'ın başı (kafası) ile gönünü, bu ağacın dalları üzerine koydukları da, belirtiliyor.

15. J.de Plano CARPINI, (tercümesi), "*Geshichte Der Mongolen und Reisbericht, 1245-1247*", Leipzig 1930, s.81-82.

Bütün bu kaynak bilgilerinden, *kurbanlık at ve koyunlar'ın, ölenin hâtırasına, kabrinin üzerine "Heykelleri"nin yapılma sebebini, anlayabiliyoruz. Bu geleneği, Türkler ile komşu ve eskiden onların Bayrağı altında yaşamış olan "Altaylı Kavimler"den, Koreli ve Mogollar'da da buluyoruz.*

o o o

I.BÖLÜM: Kore'den Hazar-Denizi'ne Kadar Kabirtaşı Koyun Heykelleri

Altay Dağları ve çevresinde kazılar yapmış bulunan Sovyet-Rus bilgini S.V.KISELEV, 1951 de Moskova'da 2. baskısı çıkan Rusça "*Güney Sibir'in Eski Tarihi*"nde (rahmetli Hocam, A.Zeki V.TOGAN'ın, benim için tercümesinden), buralardaki "*koç/koyun heykelleri*"ni tanıtıyor (s.184, 442-443, 566, 580-581):

"Tagar" adlı yerdeki "*Koç-Heykelli kabirler*"in, M.Ö.700-100 yıllarında yaşayan *Skytler'e* ait olduğu anlaşılıyor. *Sibir'deki en eski koç-heykelleri*, bunlardır. Yine *Tagar* ile *Kızılyar* kesimlerinde, M.S.VII.-VIII. yüzyıllardan kalma kabirlerde de, içindeki eşyada *Göktürk yazısı'yle Türkçe ibareler bulunan, koç-heykelleri* vardır. *Tagar'daki eskilerin, Skytler'den kaldığı bir gerçektir. Minüse (Minusinsk) ile Yenisey ırmağı boyunda Uybat kesimindeki kabirlerde bulunan koç-heykelleri'nin hepsi, Kırgızlar'dan kalmadır. Bir takım koç-heykelleri de, (yontmaya elverişli sağlam taş bulunmayan yerde) ağaç'tan yapılmış olup; bir altın-kuşak ile çenberlenmiş halde, toprak altından çıkarılmıştır. Bütün bunlar, "koyun'u kutlu sayıp, tapınması güçlü olan bir kavmin" yâdigândır.*

Çin'de ilk büyük devleti kuran, yazıyı ve gök -dinini götüren *Çu (M.Ö.1050-248) sülâlesi*, "*aslen bir Türk kabilesiydi*"¹⁶. Rahmetli Dr.Emel ESİN, konumuzla ilgili, şu bilgileri nakleder:

(732 yılında ölen, Göktürk Şehzadesi ve Başkumandan) *Köl-Tigin'in* başkent *Ötüken'deki "bark"* adlı türbesine gelen yolun iki yanında, (orada kazılar yapan *Çek* bilgini *JİSL'in* tarifiyle) "*koç-heykelleri*" vardı.... *Oturmuş biçimindeki koç-heykelleri*, (bir külliye yeri olan) *Türklük bölgesi Ordos'taki Siwet-Ulan* ve (bugün *Moğolistan'daki*) "*Gök-Türk Muhitine hâs görünmektedir*". *Siwet-Ulan* üslûbunda bir çift karşılıklı "*koç-heykeli*", *Köl-Tigin Külliyesi'nde*, "*yazılıtaş'ın bulunduğu avlunun girişinde durmakta idi*". Bu *koç-heykelleri*, "*Türk Mezarları'nın* bir hususiyeti olarak, *Türkler'in göç-ettiği yollar boyunca dizilmiş*, (*Hazar-Denizi doğu kuzeyindeki*) *Mangışlak (Binkışlak)tan geçerek, (Azerbaycan üzerinden) Anadolu'ya kadar uzanmıştır. ... (Çin'de hâkimiyet sülâlesi kuran Türk soylu) "Tabgaç (385-556) mezartaşlarındaki koçbaşı ejder tasvirini de, bu münasebetle tekrar hatırlıyoruz."*¹⁷

"Kültür kalıntılarından anlaşıldığına göre, *koç veya dağkeçisi ongunu* (totemi) sahibi bulunan boylar, göçebe bir çevreden gelerek, *Milâd yıllarında (Sırderya ve Taşkent ile Sogd/Semerkand bölgelerindeki) kadim Kengeres muhitine*, henüz yeni intibak etmiş bulunuyorlardı. *Sibirya'da (Kem ırmağı başlarında) Karasuk devri'nden (M.Ö.1200-700) beri yapılan şekilde, insan veya koç-heykelleri'nin geleneğini unutmamışlardı.*" M.Ö.II. ve I. yüzyılda *Talas boylarında yaşayan Kengeresler'in*, "*koç şeklinde ocak-taşları bulunmuştur*". *Çular zamanında Koyun/Koç kurbanı ve Koyunun, Yüksek Memur işareti olması yüzünden: Vezir rütbeli Memurlar, Hükümdar'a Koç hediye ederlerdi. ... "Gök-Türk mezarlarında koç-heykelleri ve kurban koçlar'ın direklerle dikilmesi", tesbit edilmiştir.*¹⁸

Kore'den Hazar-Denizi doğusuna kadarki Türklük bölgeleri'nde, kabirtaşı olarak "*At-Heykeli*"ne rastlanmıyor. *Hazar-Denizi'nden Kızılırmak başlarına kadarki Azerbaycan, Tiflis (Gürcistan), Revan (Ermenistan) ile Doğu-Anadolu'da ise, Koyun Heykelleri yanında, At-Heykelli kabirtaşları çok bol bulunmakta; ve İğdir ile Tunceli illerimizde, bugün de yapılagelmektedir.*

o o o

II. BÖLÜM: Hazar-Denizi ve Kafkaslar Güneyi'nden Anadolu'ya Kadar

Yukarıdaki "*Giriş*"te işaret edildiği gibi, *Kafkas sıradağları güneyinde, önce Kıpçaklar kolundan Kimmerler ve onlardan 40 yıl sonra da Türkmen/Oğuz kolundan Sakalar*, kuzeyden gelerek yerleşmişler; *Horasan'dan çıkıp, fetihle İran yoluyla gelen Sakalar'ın Horasan "Dahalar" kolundan Partlilar da denilen, "Arşaklılar" gelip, M.Ö.120-35 ve M.S.51-428 arasında, Doğu-Anadolu'yla birlikte, buralara da hâkim olmuşlardır. "Türk" diyebileceğimiz ilk gelenler, M.Ö.721 de, "Kimmerler", 680 ve sonrasında da, gittikçe çoğalan kalabalıkla da, Sakalar idi. Kimmer ve Sakalar'dan önceleri, Hazar-Denizi ile Kızılırmak ve Seyhan başları arasındaki Kür-Aras, Faş Riyon, Çoruk, Yukarı-Fırat-Murat boyları ve Van ile Urmiye Gölleri çevresinde ise, M.Ö.4500 lerden beri bu yaylalar kesiminde yaşayıp, yüksek bir medeniyet kurmuş bulunan, -dilleri Türkçe'ye benzeyen- "*Asyanıklar*"den sayılan *Hurriler* ve onların bir kolu olan *Urartular (Khaldililer)*, *kim kavim olarak bulunuyordu.*¹⁹*

16. Dr.Wolfram EBERHARD, "*Çin Tarihi*", TÜRK TARİH KURUMU Yayını, Ankara 1947, s.30-33.

17. Emel ESİN, "*Ötüken İllerinde*", TÜRK KÜLTÜRÜ EL-KİTABI, Cilt II, Kısım I, İstanbul 1972, s.47,50.

18. Emel ESİN, "*İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*", İstanbul 1978, s.52-53, 189 n.46.

19. Prof.Dr.Afif ERZEN, "*Doğu Anadolu ve Urartular*", TÜRK TARİH KURUMU Yayını, Ankara 1986, s.1, 15-18,24-32.

Ne yazık ki, Türkiyemizde hâlâ, ilmi anlamda kurulup, çalışan bir "Bilimler Akademisi" bulunmayışından, eserlerinde: *Hurriler'i* ve kollarını "Proto-Türk", *Kimmer'i* "Kıpçak" ve *Sakalar* ile *Partlı/Arşaklıları* da "Türkmen" gösteren delilleri belirten rahmetli Hocamız Ord.Prof.Dr.A.Zeki Velidi TOGAN gibi, eşsiz bir "Umumî Türk Tarihi" Âlim-Uzmanımıza rağmen, bu gerçeklerden habersizcesine, yerimizde sayıyoruz! Okul kitaplarında, TRT'de, hattâ BMM'mizdeki resmî konuşmalarda, XI. Asırda *Selçuklu Fetihleri*' ile *Türkler Anadolu'ya geldiler*; Destanlarımızdaki "Oğuz-Han" da, *Büyük-Hun Yagbusu Maodun/Mete* (M.Ö.209-175) diye gösterilmeğe devam ediliyor!..

Rahmetli TOGAN HOCAMIZ'ın bir öğrencisi olarak, "Dede-Korkut Oğuznâmeleri I.Kitap "İst.. 1952) ve "Kars Tarihi I. Cilt" (İst., 1953) basılalıdan beri, kırk yılı aşkındır ki çıkan kitaplarımda, Millî ve Milletlerarası Türkoloji ve Tarih Kongreleri ile Sempozyumları'nda ve "serbest münakaşalı Konferanslar"ım'da, bugüne kadar hiçbir ciddi "tenkid" görmeden, aşağıdaki gerçeklerin bilinmesine çalıştım:

a. Suları *Kür*, *Aras*, *Çoruk*, *Fırat* ve *Dicle* hattâ *Kızılözen* ile, üç ayın denize karışan yüksek yaylaklar ülkesine, günündeki Kuzey-İrak'ta yaşamış olan *Sâmî* melezi *Asurlular*, M.Ö.1274 yılından başlayıp, kuzeydeki yaman rakiplerinin de ülkesi olan buralara, "Ur/Unu (Yukarı/Yüksek)-Atri/Artu" (El/Ülke) diyorlardı. "Tevrat-ı Şerif'te de, bu deyimden bozma olarak, aynı ülkeye ve Nuh-Nebî'nin Gemisi'nin tepesinde konup kaldığı dağa, "Ararat" deniyor. Yine bu Mukaddes-Kitap'ta, yukarıda görüldüğü gibi, (Kimmerler'in ve Sakalar'ın gelişinden sonrası için, aynı Yukarı-El/Ülke/Urartu'ya, kavmî anlamda (Türk deyimini karşılığı olarak) "Togarma/Thorgama Ülkesi" deniyor. Yukarıda işaret edilen, KDK'daki "Beğlerbaş Yaganak" hanedanı uluatası'nın, eşsiz güçte bir yiğit olarak tanınan "Tork"un (KHORENLİ, II, 8; 1980 İngilizce tercümesinde, bu ad, "Türk" okunmuş, TOGAN-Giriş, s.159,469) hâtrasına uymaktadır. Adı da doğru bilinip, Tevrat, hattâ K.ÇKH.daki (I.26-27) Makedonyalı İskenderiden önce *Kür* ve *Çoruk* başlarına yerleşmiş gösterilen *Türk* ve *Bun-Turki* kavim adları da, bu millî varlığın, buralardaki eskiliğini göstermektedir.

Kuzey-Suriye'deki *Samî-Aramiler*, M.Ö.1000 yıllarında, kuzeylerindeki yaylaklar-ülkesi ve Fırat boylarına, "Yukarı-El/Ülke" anlamında "Har-mini-yap" diyorlardı. Urartululardan sonra yaygınlaşan bu deyim, Aramî-Yazısını (Kâtipleri) dahi kullanan Pers Şahenshâhı I. Dareyoş'un, M.Ö.518'den kalma Bihstun Yazıtında "Aramî-na" (Yukarı-El'i) biçiminden hafiflemiş olarak, şimdiki Elâziz-Tunceli kesimi "Armina" diye anılmıştır. Bu sonuncu coğrafya adı, Persler'den Yunanlılara "Armenya" diye geçti (ilk defa, M.Ö.510 larda coğrafyasını yazan Miletli HEKATHEOS'ta). Yunanlılar'dan Romalılara da geçen bu coğrafya adı, HERODOT'ta, Fırat doğusu için kullanılmıştır. Bu yüzdendir ki, M.Ö.401-400 yıllarında, Onbin Helenli Asker ile, Musul kesiminden kuzeye, Murat ve Aras başları ile İspir-Bayburt bölgesinden Trabzon'a varan KSENOFON, bu gezilerinin geçtiği ülkeyi anarken, "Armenya" da demeyip, kitabına, yunanca "Anabasis" (=Yukarı-El/Ülke' de) adını vermiştir.

1280 de biten bir "Anonim Selçuknâme"de ve o çağda hayatta olan Yunus EMREde ("Dolaşım Urum'u (Anadolu'yu), Şam'ı (Suriye'yi) + Yukarı-Elleri kamu"), Fırat doğusuna ve Azerbaycan'a "Yukarı-El - Yukarı-Eller" denilerek, Anadolu-Selçuklu çağımızın bilgisi aktarılmıştır. (Bilindiği gibi, 1514 ten beri, Osmanlı belgelerinde de, buralara, "Yukarı-Cânib" denir. Öteden beri Trabzonlular ile Tebrizliler de, aynı ülkeye "Yukarı" demektedirler. Ne gariptir ki, eskiden beri kendilerine "Hay" ve oturdukları ülkeye "Hayasdan" diyen malûm *Hıristiyan kavim*, tarihte olduğu gibi, 1918 Mayısından beri, Erivan/İrevan'da kurdıkları Devlete ve müstakil ahalisine, aslâ "Armenyan/Ermeni" ve "Armenya/Ermenistan" deyimlerini, millî bir ad olarak benimsememişlerdir; hep Hay ve Hayasdan diyip yazarak, ancak yabancı dillerdeki yayınlarda, bu yabancı coğrafya deyimleri kullanmayı tercih ederler!.. "Armenist" Prof.Nikola MARR'ın belirttiği gibi, M.S.450 Kalchedon/Kadıköy Konsilini'nden beri, "Armen/Ermen/Ermeni" deyimini, Ortodoks, Süryani, Keldani gibi komşu Hıristiyanlar'dan ayırt edilmek için, "Grigoryan" olanlara denilegelmiştir. Ancak, Mezhebî anlamdaki bu deyim, son 200 yıldan beri açığız ve "Tarihi tahniyle uğraşanlar", şöyle istismâr edegelmişler: *Yukarı-Eller'de Urartulular'dan* beriki medeniyet eserleri ile Hıristiyanlık yapı kalıntılarına sahip çıkarak, "Melikyan" ve "Gülbenkian" gibi çok zengin vâkıfların paraları ile, dünya Ansiklopedileri'ne ve umumî eserlere de, bu uğurda kendi propogandalan doğrultusunda ödüllere ısmarlama yazı yazdırıp, ünlü kişilere de kitap bastırırlar!..

Şu "Armenya" ve *Ermeni* coğrafya adını, aşağıda anaçığımız üzere, kendilerine "Hay" diyenlerin kullanmayışı gibi, 84 ten çok coğrafya ve kavim adının geçtiği KDK'da da, aslâ bulamıyoruz. Bu deyim, *Selçuklu Fetihleri*'nden beri, "Anadolu" anlamında bir coğrafya adı olarak bilinen "Rûm/Urum" ve "Anadolulu" anlamındaki "Rûmî" deyimine benzetebiliriz. *Mevlânâ Celâleddin*'in yerleştiği *Konya*'ya göre, "Rûmî" nisbetiyle anılması ve *Osmanlı Pâdişâhlarımızın*, "Sultân-i Rûm..." sayılmaları gibi..

b. Yukarıda, M.Ö.680 yılından başlayıp geldiklerine işaret edilen *Eski Sakalar*'ın kalıntıları ile, Horasan'dan İran üzerinden gelen "Balkhî" *Türkmen/Oğuz* kolundan "Partlılar/Parthian" da denen "Arşaklılar/Arsakid" çağı (M.Ö.120-30,M.S.51-428) ve halefleri "Tarih-Destânları'nın, "Dede-Korkut Oğuznâmeleri" olduğu, her yönüyle tarafımızdan tesbit edilmiştir. Bunların en büyüğü, "Boy" adlı oniki *Destanı* içine alan, ve bize göre, Temür'ün 1386 güzünde ordusuyla Tebriz yoluyla gelip Aras'ın soluna geçerek, Karakoyunlular'dan şimdiki *Revan*, "Surmalu" (İğdir) ve *Kars*'ı zaptı sırasında buralardan, en yakın *Osmânî* toprağı *Amasya*'ya kaçabilen *Türkmenler*'in elindeki yazmadan istinsah edilmiş bulunan "Kitâb-i Dedem Korkud"dur. İşte bunda, "Ağca-Kala(k)" (Erovantşat) ve "Sürmelü" (Artakşat) ile "Altun-Takht" (Düwin/Tübin)

gibi yerlerin başkent olduğu "Oğuz-Elleri"nin (yani, *Küçük-Arşaklılar/Arşakunik çağı* (M.S.51-428) *Devleti* şehir ve kalelerinin adları anılıyor; "*Kalın* (yoğun)-*Oğuz*" da denen "Oğuz-Elleri"nin ahâlisi, hep "Oğuz, Türkmen" (yalnız XI.Boy'da, Tomanın/Tumanıs Kalesindeki Kâfir Beğ'in ağzından, "Tatar") gösteriliyor.

Yine KDK'da ve onun benzeri "*Dede-Korkut Oğuznâmeleri*" sayılacak onikiden çok destan parçalarında, "Oğuz" ve "Oğuz-Elleri"ne komşu sınırdış bölgeler anılıyor: *Turabozan Takavoru* (Takvuru, Oğuz'a armağan veren ve kızını "ağır-kalınglık" ile Oğuz Beğ'i'ne nikâh ettiren), *Tokuz-Tümen Gürcistân*, *Başaçuk* (İmeret/Kutayıs) *Kan-Apkaza-Eli*, *Çerkes*, *Tatyan* (Suvanet), *Kapulu-Karadervend* (Daryal-Geçidi), *Çilban-Tağı* (Kazbek), "*Küre Kâfir-Elleri*" (Dağıstan güneyinde Samur-Özen solunda), *Tebriz*, *Şâm* (Suriye), *Rum* (Anadolu) gibi coğrafya adları ve komşular anıldığı halde, aslâ ne "Armen/Ermen", ne de "Hay" ve "Hayasdan" adları geçiyor. Oğuz-Elleri içindeki yerler de, şöyle anılıyor: *Demürkapu-Derbend*, *Aygır-Gözler* (Ögüzler) *Suyu* (Kür-Aras'ın birleşik ağız kolu), *Arslan-Yatağı* (Muğan'da sağdan Karasu'yun Aras'a karıştığı yer), *Mardin*, *Hamid* (Diyarbakir) , *Ak-Hisâr Kal'ası* (Erzincan batısındaki Kâmak), "*Parasar'unğ* (STRABON, XI,14,14'da, Arşaklıların Roma hududuna, koruyucu olarak yerleştirdiği *Guranlı* Türklerinden "Saraparae"=Başkesen lakaplı boyun) *Bayburt- Hisân*, *Ban-Hisân* (Oltu kuzeyinde Banak/Penek Kalesi).²⁰

Aslında dikkatlerden kaçan bir husus da, "*Yukaru-Eller/Oğuz-Elleri*"nde, 1064 yılında başlayan Selçuklu Fetihleri'nden önceki kaynaklarda da, hiçbir "*Hay/Hayk*" sülâlesinin, müsbet hâkimiyetinin anılmayıdır. Yunan, Süryani ve yerli "Grabar" (ölü-Kilise Emencesi) dilleriyle yazılı kronik ve tarihçelerde, bu ülkenin ahâlisi, "*Torkom*, *Torkomyan*" (Türkmen) ve "*Aşkenaz*" (Sakalı) neslinden gösteriliyor.²¹

c. "*Armenya/Ermeni*" deyimleri gibi, Ruslar'ın bugün bile Çin'e "*Kitay*" demelerine benzeyen "*Gürcü/Gürcü*" ve "*Gürcistân*" adlarının; kendilerine öteden beri "*Kartvel*", dillerine "*Kartuli*" ve Ülkelerine "*Sa-Kartuelo*" diyen *Tiflis Vilâyeti Yerli-Hıristiyanları* (ki, çoğu Müstakil Ortodoks -Kilisesine bağlıdır) tarafından benimsenmeyişi ve resmen kullanılmamasıdır. Ancak komşuları, *Çoruk boyundan çıkma Sakalı kökünden* "*Bagrat /Bagarat-Sülâlesi*"nin, 575-1801 arasında 1100 yıldan çok *Kartel*'de kısmen veya tam hâkim oluşunun hâtırasıyla, bu *Gürcü* ve *Gürcistan* deyimleri, *Yukarı-Kür* boyu'na da teşmil edilmiş olup; ancak komşuları tarafından kullanılmış; K-ÇKH' da ise anılmamıştır.

A) Azerbaycan ve Nahcivanda

Azerbaycan Cumhuriyeti ve *Nahçıvan*'a gelince, "*Giriş*"te sunulan özet bilgilerde, M.Ö.721 de *Kimmerler*'in ve 680 de çok kalabalık gelen *Sakalar*'ın yerleşmesiyle, bu ülkede gerçek *Türkler çağı* başlamıştı. HERODOT (III,93), I. *Dareyoş* (M.Ö.522-485) çağında (Hazar-Denizi'ne verdikleri adları, Batı ve Rus dillerinde yaşayagelen) "*Kaspianlar*" ile birlikte, (doğudaki Kür-Aras kavuşağından batıda Gökçegöl çevirini de içine alan şimdiki Karabağ ve Gökçe bölgelerindeki) "*Sakae/Sakaseler*"in, "XV.Hükümet/Satraplık" olarak, işçilerinde serbest tâbi bir devlet olduğunu belirtir. M.Ö.330 da Makedonyalı İskender'in *Arbela* (Kuzey-İrak'ta Erbil)-Savaşı hâdiselerini, o çağdan kalma belgelere göre yazan ARRIANOS'un "*İskender'in Anabasisi*"nde (şimdiki Karabağ-Gökçe bölgeleri hâkim ahâlisi) "*Sakasun*" ve (Kür ırmağı solundan Dağıstan'a kadarki kuzeydoğu komşuları) "*Kaspianlar*", *Arbela-Savaşı*'nda, *Pers* ordusuna yardımcı gelenlerden "*Atlılar*" kolunu oluşturan "*Albanlar*" diye anılıyor. Bundan, M.Ö.IV.yüzyılda, artık iktidarda soydaş (hattâ kol daş) "*Albanlar*"ın bulunduğu, anlaşılıyor.

20. Benim:a-"*Dede-Korkut Oğuznâmeleri I.Kitap*", İstanbul 1952, alfabe sırasıyla coğrafya adları ve Haritası; b-"*Dede-Korkut Kitabı'ndaki Üç Destanın Tarihteki Yeri*", I.ULUSLARARASI TÜRK FOLKLOR SEMİNERİ (Ekim 1973, Ankara) Bildirileri, Ankara 1974, s.95-106; c- "*Dede-Korkut Oğuznâmeleri Coğrafyası ve Düşünceler*" BİRİNCİ MİLLİ TÜRK-KOLOJİ KONGRESİ (Şubat 1978 İstanbul), Tebliğler, İstanbul 1980, 269-319 ç- "*Milli Destanlarımızdan Dede Korkut Oğuznâmeleri'nin Tarih Belgesi Bakımından Değerleri, ARMENYA/YUKARI-ELLER TARİHİ'NİN İÇ-YÜZÜ*", TTK, BELLETEN, C.I, Sayı 198 (Aralık 1986), s.915-928 ve "Oğuz-Elleri Haritası".

21. Victor LANGLOIS tercümesi, "*Collection des Historiens Anciens et Modernes de L'Arménie*", Tome Premier, Paris 1867, (Aşkenaz) s.33, (Torkom) 17,22, 108, 117, 209, 223, 235, 277, 294 (Süryani Mar Abes KATİNA, BARDESAN, Romalı AGATHANGELOS, Bizanslı FAUSTUS); "*Tarihçi*" lakabıyla anılan Grigoryan Katolikosu VI. HOVHANNES (999-931), ünlü tarihinde, şunları belirtiyor (M.J.SAINT-MARTIN tercümesi, "*Patriarche JEAN VI, "Histoïr d' Arménie*", Paris 1841): M.Ö.II. Yüzyılda güçlü ordusuyla gelen *Partlı Val Arşak*, (M.Ö.120 lerde) *Torkoma ırkına kiral oldu*. *Hayasdan* (Armenya)da *Aziz-Grigor* (Hıristiyanlığı benimseterek *Torkoma Irkını*, hidayete erdirdi (s.1). Bizim ülkemiz eskiden *Askenaz* (Saka) adını taşıyordu. Sonradan (Horasan'dan Partlı/Arşaklılar gelip hâkim olunca) *Torgoma* Soyı denildi (s.6-8). (551 yılında başlayan Millî/Armenya Takvimi'e de, bütün yerli yazarlar gibi, "*Torgoma-Yılı*" diyor (s.108-111). Abbaslı Halifesi'nin (Samerrâ'dan) gönderdiği "Meliklik Tâci"ni (Revan yakınındaki Gerni'de doğmuş bulunan) *Kaolikos II. Georg*, Grigoryan Beğleri ve Piskoposların da bulunduğu *Dernek*'te, Arpaça'yı sağındaki *Bagaran* (Pekran) kasabasında *Bağratlı I. Aşut'a*, (Kudüsten gelme "Meron" denilen) Mukaddes-Yağ ile takdis ederek, giydirenken, ona- "*Askanarz Irkı'nın Tâci'ni giydin, uğurlu olsun*" dedi (s.107). Bu "*Büyük-Aşot*" (885-890)da, böylece, tahta oturup, "*Torgoma-Irkına kiral oldu*" (s.124).

Ermeni kronikçisi Urfalı MATEOS da, 1136 da bitirdiği eserinde, *Selçuklu Sultanı Melikşah* (1072-1092) için, "*Askanas Milleti'nin* (Türkmenler'in) başında bulunarak, *Rumlar* (Bizanslılar) ile savaştı", diyor. Urfalı MATEOS'un eserini, izahlar ile Fransızca'yı çeviren Edouard DULAURIER, sonunda (s.426), şu açıklamayı yapar: "*Askenaz, Torgom/Togarma'nın kardeşidir*. Bunların babası *Gomer*, (Kimmer), dedesi de, *Yapheth* (Yafes)'tir. *Ermeniler* (Haylar), kendilerinin ulu-atası *Hayg*'ın babası ve aynı zamanda *Turkoman* (Türkmen)ların atası, *Torkom* (Torkoman)dur ve *Türkler*'i, *Askenâs*. (Sakalar) soyundan sayarlar.

"Büyük-Aşot" (885-890)da, böylece, tahta oturup, "*Torgoma-Irkına kiral oldu*" (s.124).

"Büyük-Aşot" (885-890)da, böylece, tahta oturup, "*Torgoma-Irkına kiral oldu*" (s.124).

"Büyük-Aşot" (885-890)da, böylece, tahta oturup, "*Torgoma-Irkına kiral oldu*" (s.124).

Bu yüzdendir ki, STRABON (XI, 4, 5), şöyle diyor: Doğudaki "Kaspian-Denizi"ne adlarını vermiş olan "Kaspian Halkı", (şimdi görünmez olup) "Albanlar" kolundandı. M.S.V.yüzyılda Albanlar (kaynaklarda, "b" sesi "v"ye dönüşmüş olarak, "Alvan"=Alvan'lar deniyor), "Aran"(Türkçe "Kışlak") da denilen şimdiki Gence-Karabağ kesimine de hâkim olup; kuzeyde Derbend'e yakın eski merkezleri "Kabalak" (bu da, Eski-Türkçe'de, "Pazar-Yeri/Pazarlar anlamında olup, şimdi dilimizdeki "Kabala-Pazar" deyiminin aslıdır) şehrin-den, Udi/Uti'daki büyük şehir Partaw'a taşındı ve az sonra Alban-Katokosluğu da, buraya yerleşti. 646 daki İlk İslâm Fethi'nde (BELÂZURİ'de belirtildiği gibi), "Aran"daki şehirleri, muharebe veya barışla itaat ettiren kumandan Bâhilî Selmân'a karşı iki defa isyan eden, (yaylakçı-kışlakçı ve anadili Türkçe, sonraki "Yiğirmidörtlü Ulusu"nu oluşturan çok kalabalık ve güçlü) "Balasakan Kürtleri" olmuş; bu yüzden Basra Âmill'i Ebû-Mûsâ ordusuyla yardıma gelip, onları tenkil etmişti (İBNÜ'L-ESİR). Biz, XVI. Yüzyıl Safavî resmî vergi kayıtlarına göre yazılan "Âlem-Ârâyi Abbâsî"de ve 1593 Osmanlı Tahrîri Gence-Karabağ Defterinde bunları, (Oğuz Tôresi'ne göre: 12 oymak sağkol+12 oymak solkol=24 oymaklı) "Yiğirmidörtlü Ulusu" adıyla "Terâkimât" (Türkmenler) kolundan gösterilmiş olarak görüyoruz.²²

İşte, örneklerini sunacağımız, Müslüman Azerbaycan ile Nahçıvan ve Hristiyan Gürcistan ile Ermenistan Cumhuriyetleri ülkelerinde bulunan at ve koyun heykelli kabirtaşları, kısaca tanıttığımız buralardaki eski hâkim Türk urugları'nın: Eski-Din, Hristiyanlık ve Müslümanlık dönemlerinden kalma olup, bazılarında Alayondlu Boyu'nunki gibi Oğuz Damgası işaretleri bile vardır. Ne yazık ki, Tiflis Yönetimi, Bolşevik döneminde ülkedeki Eski At ve Koyun Heykelleri gibi çok geniş bir yer tutan İslâm kabirlerini, sistemli olarak yoketmiş ve bugün de bunu yapmaktadır.

Ancak bu uğurda, "dosta-düşmana karşı" konumuza, daha inandırıcı kaynak haberlerinden kısa misaller vermediği de, gerekli görüyoruz. "Yukarı-Eller/Oğuz-Elleri"nde (Armenya'da), Hristiyanlığın, bir Türk-Azizi olan ve çağdaş kaynaklardan başka, Batıda çıkan Ansiklopediler'de bile "Partev" (Partlı/Arşaklı) nisbetiyle anılan "Aydınlatan(Mürşid) Aziz-Grigor (Surp-Krikor Lusavoriç/Saint-Gregoire Illuminateure) eliyle yayıldığına ve onun mezheb esaslarına işaretten sonra, resimler kısmına geçeceğiz. Önceden belirtelim ki, 1952'den beri yazdığım gibi, bu Hristiyan-Azizi, Arşaklı-Türkmenleri'nin tahta-çıkmadan Horasan'da kalan "Süren-Bahlav" kolundan, Prens Anak'ın oğlu'dur. Onun babası, Sasanlılar tarafından ortadan kaldırılmayan Küçük-Arşaklılar/Arşakunik sülâlesinin kahraman temsilcisi, II. Tiridat da denen "Büyük" unvanlı Khosrov Han'ı (217-238?) ortadan kaldırıp, tahtına konma sözleşmesiyle gelen Arşaklı Prens'i'dir (Anak adı, bugün Tarsus ve çevresinde, kalabalık âilelerin, lakapları olarak yaşıyor). Aziz-Grigor (257-325) bebekken kaçırıldığı Romalı idaresindeki Kayseri'de büyütülüp, Hristiyan terbiyesiyle okudu, Papaz oldu. Arşakunik Kralı III. Tiridat (286-330), yakalandığı "dönük" hastalığından, Aziz-Grigor'un kerâmetiyle iyileşince, Âilesi ve Saray Halkı ile birlikte Hristiyan oldu (301). Bu duruma sevinen 16 Elbeği (Nakharrar) de, yapılan "Dernek" sırasında, gönülden ve tören 'le bu yeni dini benimseyip, döndükleri kendi bölgelerinde de yaymağa başladılar (R.GROUSSET, s.121-125).

Tesbitimize göre, destanlarımızdaki "Dede-Korkut/Korkut-Ata"nın tarihi şahsiyeti olan Türkmen-Desi Aziz-Grigor'un adıyla anılan ve halk ağzında (Katolik ve Protestan, hattâ, "Hay-Horom"/Rum-Hay/Ortodos-Hay mezhebindekilerden ayırdedilmek üzere), "Düz-Ermeni Mezhebi" de denilen Grigoryanlık'ta, başka Hristiyan Mezhepleri'nde bulunmayan ve Türk Tôresi'nden kalma, şu esaslar vardır:

1. Arşaklı Bayrağı'ndaki Devlet-Timsâli "Karakuş/Kartal", bu Aziz'in eliyle vaftiz edilerek, Grigoryanlıkta Kilise'nin senbolü olmuştur (Kars ve Anı'daki kilise ile manastırlarda da, görülür).

2. (HERODOT IV,63)'un, Tuna boyu ile Karadeniz kuzeyindeki "Skyt" (Saka) bölgelerinde gördüğü gibi, Domuz beslemek ve etini yemek, haramdır/yasaktır (Bu yasak, Arşaklılar'a komşu ve onlara tâbi bulunup, "Asori" de denilen Süryani/Ya'kubî Mezhebi'nde de var).

3. (Pers İmparatoru I.Dareyoş'un M.Ö.513 te Tuna Boyu'ndaki Skyt/Saka Seferi'nde görülenleri nakleden HERODOT, IV, 134'un belirttiği gibi) Tavşan, uğursuz sayıldığından, eti de yenmez (Bugün, Alevî: Türkmen, Zaza, Kurmançlar ile, Ca'ferî-Şi'a Müslüman Türkler'de de, bu âdet vardır; bu sonuncular Tavşan'a, (Hazreti) "Ömer'in-Pişigi (Kedisi)" diyerek, ondan nefret ederler).

4. "Madag/Madak" adıyla, adak-kurbanı kesmek.

5. Eskisi gibi, kabirtaşları At ve Koyun Heykelli yapılabilir.

6. Vaftiz-Babası Âilesi'yle, asla kız-akrabalığı yapılamaz (Bu Türk Tôresi de, uzaktan evlenmediği gözeterek, Dağıstan ve Azerbaycan'dan Sivas ve Adana'ya kadar yaygın olan; Oğlan-çocuğunu sünnet sırasında kucağında tutan kişi ve âilesinin, iki taraf için de "Kivire" adıyla anılması; ve İslâm'da bulunmadığı halde -Ne Arap'ta, ne Fars'ta var- Yerli, Karapapak, Türkmen, Zaza, Kürmanç, Yezidî gibi eski "Oğuz-

22. Benim, "Aran/Gence-Karabağ'da Yiğirmidörtlü ile Otuzikilü adlı Uluslar'ın oymakları ve Kür-Aras Kürtleri'nin menşei", VI. TÜRK TARİH KONGRESİ (Ekim 1961, Ankara), Bildiriler, Ankara 1967, s.363-413 (Hristiyan Koluzunoğulları'ndan Kraliçe Tamar çağındaki Atabekler ve onlardan Anı Atabekleri (1200-1238), Müslüman Gence, Divin ve Anı Şeddâdlıları (950-1200) ile Salâhaddini Eyyûbînin (1124 yılına kadar Divin'de) serdar olan ataları, bunlardandır; anadilleri Türkçe idi).

Bugünkü Ermenice'de olduğu gibi, unutulmuş olan Grabar (Kilise Dili) Ermenice'sinde de, "Ermeni" kelimesi yoktur./ Grabar'ı da Paris'te öğrenen Fransız yuttaş Türkistanlı Türk Kızı/Prof.Mehlika AKOK KAŞGARLI,X.TÜRK TARİH KONGRESİ Bildirileri, III.Cilt, Ankara 1991,s.1088

Elleri" Ülkesinden olanlarda yaşıyor. *Fergana*'da buna, "Kübre/Kübrelik" deniyor; "kirve" diye söylemek, "körpü, torpakh, ireli" gibi, "R" sesini ilk heceye kaydırma yanlısından gelir. *Kazakistan*'da, *Oğlan-Bebeğin göbeğini kesen Ebe ve âilesine*, "Kındık/Kindik-Ana, Kındık/Kindik-Ata" denerek, *Dokuz-Göbek boyunca o âileler, birbirinden kız alıp-veremez. Bu Eski Türk Tôresi'nin, İslâm'da Sünnet'e bağlandığı, açıkca görülüyor*).

7. *Bütün* (Grigoryan/Düz-Ermeni Mezhebi'ndeki) *Rahipler, evlenir ve çocuk sahibi olabilir* (Katolik ve Ortodoksluk'ta, yasaktır).

8. Kaynağı, *Sivri-Türk Otağ/Çadırı* olan, *Künbedli Manastır ve Kiliseler yapmak*; bu da *Türkistan*'dan gelen *mimarlık tarzının, Hazar Denizi batısında* da yaşatılmasını sağlamıştır.

9. *Kadınlar*'ın (KDK'daki III.Boy'da, "Banı-Çiçek" adlı kızın yaptığı ve *Türkmenistan-Azerbaycan-Doğu Anadolu*'da da yaşatılageldiği gibi), *yabancı erkeği görünce, yaşmaklanması* (boynunu, başını, ağızını, burnunu örtmesi).

Arşaklıların İlk-Patrik'i/Katolikos'u Aziz-Grigor (301-325)dan sonra iki oğlu ve torunları da, "Aziz" sıfatı ("Sup", Göktürkler'deki "Yer-Sub"/Kutlu-Yer deymiyle ilgili mi?) ve "Parteu" yani *Arşaklı/Partlı* nisbet ile anılarak, -arada başkalarında bulunup, 439 yılına kadar eski başkent *Valarşabad*'da, "Tecelli-i İsa" anlamındaki "Eçmiyadzin" adıyla da anılarak halkımızarasında "Revân-Üçkilisesi" denilen ve, *Kudüs (Jerusalem)den sonra En Mukaddes* sayılan yerde oturuyordu. Bu yüzden, *Alban -Aluxank* yani *Gence-Karabağ Grigoryanlar* (ki, 1593 *Gence Osmanlı Tahrir-Defteri*'nde "Zimmi"/Hıristiyan oldukları halde, vergimükelleflerinin çoğu, *Türk adları taşıdığı belirtilmiştir. "Aranıyan" (Aranlılar)da denilen bu Grigoryan-Alban-Türkleri Türkçeleştilerinde, Kudüs* gibi, burayı da çok kutlu saydıklarını belirtmişlerdir. Böyle İlahî'ler'den bir misâl:

1. İSÂ geldi, ad eyledi
Sınık köğnüm, şâd eyledi.
Cehim'i berbâd eyledi
Özürgâh et İSÂ, MERYEM.
2. İSÂ geldi Celâdetden
Haber verdi Kıyâmet'den
İSÂ'nın Nûr'u Cennet'den
Gelin Kuds'e, görün NÛR'u.
3. İSÂ kalkdı. Göğe gitdi
Göğ-(y)üzünü, bulut ördü,
Dürlü Dürlü güller bitti,
Geling KUDS'e, görün NÛR'u!
4. İSÂ, ÂSÂ demi MÛSÂ,
İrevan'da var ÜÇKİLSA,
ÜÇKİLSA bucak, bucak
Yokdur onun kimi (gibi) Ocak (Kutlu)-Yer.²³

Aziz-Grigor'un 5.göbekten torunu *Patrik Aziz-Sahak Parteu (387-439)*'in yardımıyla, 439/40 ta biten ve *Muşlu Rahip Aziz-Mesrop (361-440)* tarafından, *Erciş-Ahlat-Muş*'taki *Mamikonlular*'ın (217 "Çenasdan"/Türkistan'dan getirdiği Oyma Türk yazısından) *onbir harf ile*, kelime aralarını belirten: işaretini de alarak, 406 yılında yaptığı) düzenlenen 36 harfli Alfabe ile yazılan "İlk-İncil Tercümesi"nde (Göktürk-Yazıtlarından 293 yıl önce), şu *temiz türkçe sözler* geçmektedir:

EMLİK (Süt-emen oğlak), ARIG/ARUK (Su-kanalı, ark), OT/KHOT (ot, bitki), TEL (iplik ve saz/kopuz-teli), VOÇKHAR (koç, koçungar); ve 368-374 yıllarını anan kroniklerde de, (KAŞGARLI Mahmud'un belirttiği gibi, *Oğuzlar'da sesli ile başlayan adların başına bir gırtlak-sesi eklenmesiyle "Amir/Khamır ve Urganç/Gurganç, Siirt'te Arzan/Garzan* gibi), GUSAN (Ozan, kopuz çalan destancı), VARSAK (çalgıcı, oyuncu; *İçel'deki Varsak/Farsak* ve "Varsağı" adlı türkü makamımızın adı, bununla ilgili).²⁴

Burada, Tarihçilerimizin gözünden kaçan, *Bayındurlu Boyu*'ndan *Akkoyunlu atalarının*, "Pahlavunı" (Balkhlılar) diye anılıp, M.S.51 de başlayan *II. Arşaklı Fetihleri* ile gelerek şimdiki (doğu yarısı 1924 yılına kadar *Azerbaycan*'ın iken, *Nahçıvan doğusu Zengezur-Dere-Elegez* ile birlikte "Ermenistan"a bağışlanan) *Gökçegöl çevresine yerleşdiklerini; Anı-Bagrathlıları (961-1045) çağında, ülkenin Başkumandanı* iken *Nik/Gözellere hâkimi olup, Alakez (Arakas)-Dağı*'nda yaylakları bulunduğunu; *Selçuklu Akınları* sırasında çoğunun "Diyarbakir" yöresine göçtüklerini belirten ve tarihe uyan "Akkoyunlu-Oğuznâmesi"ndeki destânî inanç ve gelenek haberleridir. Kısaca, işaret edelim:

Rakibi *Karakoyunlular*'ı yıkan (1467) ve başkendi *Amid/Diyarbakir*'den *Tebrize*'e nakledip, *Horasan'dan Fırat'a* kadar hâkim olarak, *Papalığın* teşviki ile, *Osmanlı Devleti*'ni de yıkmak isterken, *Ötlukbeli*'nde yenilen (1473)*Bayındurdu/Akkoyunlu Pâdişâhı Uzun-Hasan*, "Münşi"si (Başkâtibi), olan Kaadî Ebûbekri TİHRÂNİ'ye, Farsça yazdınp 1472 de biten resmî *Akkoyunlular Tarihi* başına, Atalarından kalma "Oğuz-nâme"nin özetinin tercümesini koydurtmuştu. Türkçe aslı yitik olan bu *Oğuznâme*'deki ilk haberler, *Bayburt-Akkoyunlular*'ından, olup, *Yavuz*'un 1514 *Çaldıran* ve 1516/*Mısır Seferleri*'ne katılan *Ferruhsâd Beğ*'in torunu (Uzun-Hasab'ın amucası torunlarından) *Za'im Osman* tarafından *III.Murad* çağında

23. Reşid Bahadır Oğlu GÖĞÜŞE, "Kafkas Albanyası'nda Hıristiyanlık" (rusça), AZERBAJYAN İLİMLER AKADEMİSİ Yayını, Baki-Elm 1984, s.72.

24. (Bakü Üniversitesi Hocalarından iken ölen, *Gence'deki Udili-Gregoryanlar*'dan anadili türkçe ve *Grabar*'ı bilen) Voroşil L.GUKASYAN, "Azerbaycan Dilinin Teşekkül Tarihine Dair Kaydler", AZERBAJYAN FİLOLOGYASI MESELELERİ, Bakü 1983, s.45-102 (Nilay DEMİR'in -tektük yanlıyla yeni yazımıza aktarması, TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI Dergisi, İstanbul Ağustos 1984, Sayı 31, s.104-133).

yazılan, "*Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-i Cihân*"a kaynak olan "*Bahrül-Ensâb*" adlı "*Dede-Korkut-Oğuznâmeler*"inden sayılan yazmada anılanlara ve tarihe (R.GROUSSET, s.105-109), çok uymaktadır. Önce, ondan misal verdim:

"*Bahrül-Ensâb*"da deniyor ki: *Kök-Alp Khan*'in büyük ve ortanca oğulları, *Ataları-Ülkesini bölüşünce*, küçüğü, "*Bayındur-Khan*, ta'allukatiyle *Khorasan*'dan azimet edüp, (Arpaçayı sağındaki) *Anı'ya*, *Kars'a* geldiler. (Roma'ya tâbi) *Gürcistân-Keferesi*'yle ceng edüp, *Tiflis'i* (aslında, onun yakınındaki eski merkez *Meskheta*'yı) aldılar (M.S.51 de *Küçük-Arşaklılar Fethi*). Andan (Dağıstan güneyindeki) *Demürkapu*'ya varup, *Küstasek-Melik*'i muhâsara edüp, *Demürkapu*'yu alup, (Melik'in) başın kesdi. *Ol târikhde* 'İSA 'aleyhisselâm göğe çıkup, *Bizüm Peygamber* (Hz.Muhammed)den, nişân yoğ-idi. Anlar, *Din-Mezheb* bilmezdi ammâ, *Hakk'a* (*Bir-Tanrı'ya*) ikrârları var idi. *Oğuz-Tâifesi* derlerdi. *Kazan-Khan* derlerdi, *Bayındur-Khan*'un *Veziiri* idi... *Bizüm Peygamber* (Hz.Muhammed) *dünyâya gelmezden mukaddem* bunlar, kırk yıl *Gürcistân-Keferesi*'yle ceng cidâl edüp, *Tokuz-Tümen Gürcistân Beğleri*nden kharâc aldılar..."²⁵

"*Kitâbi Diyârbekriyye*" adlı resmî *Akkoyunlu Tarihi* başındaki E.TİHRÂNÎ'nin özetlediği "*Oğuznâme*"de ise, kısaca şunlar belirtiliyor:

"*Küçük kardeşi Baçanak*"ı, *Doğu-Ülkeleri*'nde idareci olarak "*Sayram* (Çimkent) şehrinde *Kaaim-makaam*" bırakan "*Bayındur-Khan*", ordusu ile (göçüp) "*Karabağ-Kışlakı*"na (Aran/Alban Ülkesi'ne) ve "*Kökçe-Dengiz* (Gökçeğöl)- *Yaylakı*"na geldi. Burada büyük *Kurultay* yaparak, *Ulu-Derne*k topladı. Bu sırada verdiği "*Toy*"da *120 bin ögeç* (koç), *9 bin kısrak* (aygır olacak) ile *18 bin sığır kestirdi*; ve bütün malını bölüştürdükten sonra, (Uzun-Hasan'ın 52.Arkadan uluatası olan bu) *Bayındur-Khan*, celiyle öldü.

"*Bayındur-Khan Evlâdından*", *Uzun-Hasan*'ın 29. arkadan dedesi (ve "*Kökçe Dengiz*" çevresi hâkimi) "*İleken-Bek*, *Hazreti İsâ Dini*'nde (Gregoryen-Hıristiyan) idi". Bunun üç göbek torunu ve *Uzun Hasan*'ın 25. arkadan atası "*Songur-Bek*", *Hazreti Muhammed* çağında (İslâmlığı yaydığı, 610-632 yıllarında) "*Alakez* (Revan kuzeyinde ve Gökçeğöl batısında, 4095 m.) *Tağı ile Kökçedengiz*" bölgesinde (merkezi "*Beçeni-Kal'ası*" olan "*Nik/Gözeldere*" çevresinde) yaşıyordu. Onun ülkesinden olan (Nahçıvan'daki) "*Alınçak-Kal'ası*", *Halife Hâdi* ve *Hârûn* zamanında (785-786 yıllarında, başbuğları *Buluçan* idaresinde gelen *Khazarlar*'dan ibaret) "*Kıpçaklar*" eline geçmişti....

Uzun-Hasan'ın 5. arka dedesi "*Pahlavan-Bek*", (eski ataları mülkünden) "*Alınçak-Kal'ası*" hâkimi iken, (Çingizli Ordusu Başbuğu) "*Çormagon*"u bozguna uğratmış (1239), sonra da, göçtüğü "*Amıd*" (Diyarbakır)'da ölmüştü. Bunun oğlu "*Turalı*" (tesbitimize göre, "*Kitâb-i Dedem-Korkud*"da, "*Turabozan -Tekfurunun kızı*" "*Sarı-Donlu Salcan-Khatun*" ile, üstün erlikler gösterip evlenen "*Kanlı-Koca oğlu Kan-Turalı*, *İlkhanlı Gazan*'ın başlattığı, çok özendirme ve bazen zorla "*İslâmlaştırma*" sırasındaki 16 Haziran 1295 Yarlığı üzerine Müslüman olup), otuzbine yakın ordusu ile "*Gazan-Khan*"ın maiyetinde, "*Suriye-Seferi*"ne katılıp, ünlenmişti.²⁶

Yukarı-Dicle ve Fırat boyundaki *Akkoyunlular* ile rakipleri, Muş-Erciş'teki *Karakoyunlular* (217 de "*Çenasdan*"/Türkistan'dan siyasî-mülteciler olarak gelen "*Mamık ve Konak Şehzadeler uruğu*" Mamikonyan/Kara-Konalar), yine *at ve koyun-heykelli kabirtaşları yapıp kullanmaya devam ettiler* (Anadolu bahsinde, göreceğiz).

B) Gürcistan'da Üçbin Yıllık Türk Varlığı İzleri:

İlk olarak *Urartulu Kral II. Şarduri* (M.Ö.753-735) tarafından, *Çıldır Gölü* güneyindeki *Taşköprü köyü* kayalığına (750 lerde) kazdırılan yazıtında, *Orta ve Aşağı Çoruk* boyu, "*Qulqi*" adıyla anılıyor (R.GROUSSET, s.54) Eski-Yunan kolonikleri, Rize ve Batum- Acara bölgesi ile Faş/Riyon ırmağı ağzına kadarki kıyıları "*Kolkid*" adıyla tanıyorlardı ki, bu da, *Urartulu Yazıtı*'nda anılan *Asyanik kavimle* ilgilidir. Türkçe ve Kartuli'deki (Grigor/Grigol, alın/arin, güleş/güreş, Gurgasar/Gurgasal'daki gibi) "*L-R*" seslerinin değişimine göre, eski "*Kolk/Kulk*" adı, "*Gorg/Gurg*"a dönüşmüştür. Tiflis'te, 1068 Selçuklu Fethi'ne kadar 400 yıl yaşayan Arap "*Beni-Ca'fer*" sülâlesi zamanında, (Arpaçada "*g*" sesi, "*c*"ye dönüştüğünden) ortaya, "*Kûrci*" resmî deyimi çıktı, bundan da komşu bölgeler, "*Gürci/Gürcü*" sözünü kullanır oldu. Aslında, bu eski ad, *Orta ve Aşağı Çoruk* boyu ile *Acara* (eski "*Eger*") bölgesindeki *Yerli-Müslüman halkın* adı olarak yaşayagelmiş ve benimsenmiştir; ne *Kartvel*, ne de *İmeret/Kutayis Hıristiyanları*'nın, bu addan yararlanıp, tarihî haklar iddiasında bulunması, tutarsızdır. Hele eski *Batum Sancağı Muhaciri evlâdı olan T.C.Yurtdaşı "Gürcüler"*e, *Tiflis Yönetimi*'nin sinsice elatıp sahip çıkması, Türkiye'den toprak istekleri ve Lazlar'ın Megreller'den gösterilmesi, *Stalin*'e yaraşan güllünç ve çok yersiz bir tutumdur.²⁷

25. Rahmetli Nihal ATŞİZ'in istinsahına göre ilk yayın, Orhan Şaik GÖKYAY, "*Dede Korkut*", İstanbul 1938, s.XXXIII-XXXIV; eski ve yeni-yazımızla metin yayını, ATŞİZ, "(Bayburtlu Za'im Akkoyunlu Beği) OSMAN'ın "*Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-i Cihân*" (çinde özet), İstanbul 1961, s.24-25.

26. TİHRÂNÎ, "*Kitâb-i Diyârbekriyya*", TTK Yayını, Ankara 1962, I. Cüz, s.23-25.

27. ABD'nin aşın yardımları ile İkinci-Cihan Savaşı'nın galibi olan *Sovyet Rusyanın* başı *Stalin*'in emriyle, "*Tiflis İlimler Akademisi Üyesi İki Gürcü Profesörü*"nün, "*Türkiye'den: Ardahan-Göle bütün Çoruk boyları-Gümüşhane ve Rize-Trabzon-Giresun-Ordu gibi Dört Karadeniz Vilâyetimizin, Gürcistan'a verilmesi gereği* saçmalarıyla, Aralık 1945 te yazdıkları uzun

Eski İber/Kartli/Tiflis Vilâyetinde, K-ÇKH ile "Orbelyanlar Tarihi"nde belirttiği gibi, Sakalar ile gelerek 1177 yılına değin Ocaklı-Başkumandanlar olarak yaşayan "Çenasdan" (Türkistan)lı Şehzâdeler soyundan Orbelyanlar, "Üç-Ok" kolundan (Oğuz) oldukları için, onların merkezi "Orbet" (=Kartalyuvası) kalesine, bu yüzden Kartulide "Sami-Solge/Şam-Şuyldé" (Üç-Ok) denilmesi, resmîleşmişti. 1118-1120 arasında, Darval-Geçidinden çok kalabalık olarak âileleriyle birlikte gelen sarışın Kıpçaklar (Kumanlar)dan oluşan 45 000 Atlı çeri ve 5.000 Peçenek-Uz'lu Köle asker, Kutayısta 40 yıldan beri Selçuklular'a harâc vererek küçük beğliğini koruyan Bağatlıların, yeniden Tiflisi ele geçirmelerine yolaçtılar; Ortodoksluğu benimseyip, anadillerini konudular (ki,Ortodoks-Türk Atabekler Sülâlesi'ni(1267-1578) çıkaran ve 1578 deki Osmanlı Fethi'ni müteakip Hanefi-Müslüman olan Ahıskalılar, bu Kıpçaklar'ın torunlarıdır). Bu Yeni-Kıpçaklardan, 1177 de "Ku(r)-Basar" (=Ordu Safı-Bozan) Beğ Başkumandan ve Ticaret ile Kervanlara hâkim Vezir payeli "Kutlug-Arslan";anası Kıpçaklı olan Kırılçge Tamar (1184-1213) zamanının, "Altun-Çağ" olarak en yayılmış (Tebriz, Ahlat, Tirabuzon, Şirvan/Şeki) hududlara erişmesini hazırladılar. Bu yüzden, şimdiki Gürcistan Cumhuriyeti'nde, kabirtaşı At ve Koyun Heykelleri, buradaki Türk soylulardan kalma olarak, bolca bulunmaktadır.

Bugün "Gürcistan Cumhuriyeti"nde, köklü ve eski bir Türklük bölgesi ve "Türk kültürü" izleri vardır. Karadeniz kıyılarında Müslüman Apkhaz/Abaza ve Acara/Batum kesimlerinde, konumuzla ilgili bulunmaları, bilme imkânımız yoktur. Kür ırmağı boylarında ise, Kıpçaklar kolundan "Borçalı" ve "Kazak" boylarından oluşan Karapapaklar'ın çoğu Sünnî, azı Şi'a Ca'ferî-Müslüman'dır. Bunların ilk ataları, M.S.197-200 yıllarında, Kafkaslar kuzeyinden Kür boylarına gelen "Barsıl (Borçalı) ve Khazir (Khazar)" akıncıları idi. Koyunculukla yaylakçı-kışlakçı yaşadıklarından, anadilleri türkçeyi koruyup, 1064 te Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Debada/Borçalı çayı boylarını fethinde, "Gevşek-Hıristiyanlık"tan dönüp, bu hükümdarın huzurunda, toptan İslâmlığı kabul etmişlerdir. Boylarının adları, sağdan Kür'e karışan Borçalı (Tiflis'e bağlı) ve "Kazak" (Azerbaycan'ın) çaylarında yaşamaktadır.²⁸

1918 de kurulan "Minşevik-Gürcistan Hükümeti" gibi, Bolşevik "Sovyet Sosyalist Gürcistan Hükümeti" de, ülkedeki İslâm eserlerini, bilhassa eski ve geniş "Tiflis Kabristanları"nı, sistemli tahrip ile; Stalin'in (ki Ortodoks-Güney Osetli soyundandır) verdiği imkân ve destekle, Batum/Acara Muhtar Cumhuriyeti'nde, (16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Muahedeleri'nde yer alan "İslâm Dini ve ibadetinin serbestliği; öğretim ve basın-yayının Türkçe olm a"shükümlerini 1926 da kaldırıp, yerine Kartuli/Kartvel (Gürcü)-dili'nin zorla konmasını sağlamıştır.1944 yılının 16 Kasımında ise, Stalin'in emriyle, "Türkiye'ye candan yakınlık ve sevgileri yüzünden suçlu sayılıp, Ahıska ve Ahılkelek kesimlerinden, çoğu Kuman/Kıpçak kolundan Hanefî-Müslüman Türkler, "Mesket-Müslümanları" adıyla, bir gecede kamyonlarla 250 000 den çok çoluk çocuklarıyla getirilip, trenlerle "İlk-Ataları yurdu Türkistan"a, sürgün gönderilmişlerdir. 1578-1828 arasında, Osmanlı Çıldır Eyâleti merkezi olan ve 250 yıl boyunca birçok Türk bilgini, sanatçısı ve şairi yetiştiren Ahıska'nın etnik yapısı, XX. Yüzyılın insanlık yüzkarası olarak, değiştirilmiştir.

Kuzeydoğu komşumuz Gürcistan Cumhuriyeti ülkesi, çok eski bir Türklük bölgesidir. Yukarıda işaret edildiği gibi, M.Ö.721 de Kafkaslar kuzeyinde Kıpçaklar kolundan Kimmerler'in gelişiyile, burada Türkler'in yerleşmesi başlamıştı. Kimmerler'in "Tirel" boyu, Tiflis güneybatisindeki bölgede kalıp, buraya "Tiryal'et" (Tiryal-yurdu); Giresun doğusuna yerleşen bu boyun bir kolu da, M.Ö.400 yılında KSENO-PHON'da, "bölgenin en yaman savaşçıları "Dreller" diye anılıyor. (KDK'da, "Karadeniz kenarı"ndaki "Diz-

uzun yazıyı, o gece Moskova Radyosu 14 dilde dünyaya ilân etmişti. Bunun üzerine, ülkemizde Protesto Mitingleri yapılmış; Rahmetli Prof.Fuad KÖPRÜLÜ de, "Moskova İlimler Akademisi Fahri Üyesi" olduğu halde, "Vatan" gazetesindeki bu talebi çürütme yazısına, "Gürcü Efsanesi" başlığını koymuştu. Biz de, İstanbulda yani yayına başlayan günlük "HÜR SES" gazetesinde, 6 sayı süren uzun ve delilli makalemizi (17-22.1.1946), "Gürcü Profesörlerine Cevab" başlığı ile yayınlamıştık. Şimdi de, I.Dönem'de Batum Milletvekili olan Artvinli Eşrafdan rahmetli M.Edib DİNÇİN vârislerinden aldığımız, Batum-Acara'nın Anavatan'a katılma dilek ve feryatlarını belirten belgeleri'ni de yer alacağı, şu eserimi yazmak üzere olduğum, "Rize Hoytur Derneği Yayını" olarak Ankara'da Mart 1992 başında basılan 8 sahifelik risalede (s.8) duyurulmuştu: "Rize ve Dolaylarında Bilinmeyen Tarih Gerçekleri" (M.Ö.508-300 yılları arasında tanınan: APSAR/Afşar, AS-KUR/Yazgur, KALARÇ/Kalaç) ve arkasında: "Osmanlı Çağı Turabozan Vilâyetinin 1877'deki BATUM SANCAĞI/Artvin-Rize Arhavi-Acara-Batum-Çürüksu Kazaları) TARİH'i"nde, bu konular yer alıyor.

"Tiflis İlimler Akademisi", sözde Muhammed ve Ali adlı Sarplı iki Laz'ın yazdığı "Lazlar'ın Tarihi"(1964 te Tiflis'te çıkan gürcüce) adlı propaganda kitabının türkçe tercümesini 1992'de İstanbul'da bastırıp, Rize çevresinde dağıttırarak "Lazlar'ın Megrel soyundan geldiği" görüşünü yaymakla da, gerçeğe aykırı davrandığını gösterir. Bu uğurda bakınız, benim, "Lazlar/Çanarlar", VII.TÜRK TARİH KONGRESİ (Eylül 1970, Ankara) Bildiriler, I.Cilt, Ankara 1972, s.420-445 (Lazlar'ın, birer kolları: "Alazan'oi" adıyla Karadeniz'e kuzeybatıdan karışan Hypanis (Bug) ırmağı aşağıları'nda Skyth(Saka) boyu (HERODOT, IV, 5, 17); bir kolu, bugün de Şirvan-Gürcistan arasında hudut olup, soldan Kür ırmağına karışan "Alazan" çayı boyunda (sonra "Çanarlar", Arapça "Sanariyye" denilen savaşçılar, yine Skyt/Saka soyundan "Alazonios" adıyla (STRABON, XI, 3,2), Tirabuzon ile "Appositai" (Apkaz) arasındaki ikiz kol da, "Tzan'lar" adıyla (STRABON,XII,3,18) M.Ö.leri biliyordu. Bu sonucu kol, Karadeniz kıyısındaki Megreller'e hâkim olup, dilleri'nden birçok sözleri onlara da ödünç vermişler. İşin aslı, budur. Hele Megreller ile onların Artvin'e yeni gelmiş göçmen bir kolu bulunan "Karaçadırlılar"ın karakteri ve Eski Romalılara benzer biçimde, kendi karılarını yabancı erkeklerle teslim etmekte tanınmış tutumları, çok nâmuslu olan Lazlar'ın tam tersidir. Doğu Karadeniz bölgesi dil ve ağızlarında (Hazar-Denizine kadar), adların, başındaki "A" sesi düştüğünden, "Alaz/Laz" olmuştur: Alan/Lan, Aran/Rani, Araks/Rakhsi İlak/Lak:İlek/Lek(Legzi), Amıran/Miran, Arat/Rat misallerindeki gibi. Böylece HERODOT ve STRABON gibi kaynaklarda geçen Skyt (Saka) Uruğu ALAZ da,LAZ olmuştur.

28. Bakınız:Dr.M.Fahrettin, "Karapapaklar, Borçalı-Kazak Uruğu'nun Kür-Aras Boyları'ndaki 1800 Yılına Bir Bakış" TÜRKOCAĞI ERZURUM ŞUBESİ Yayını, Erzurum 1972, s.1-16,32.

mard Kal'ası Takavoru/tefkuru "Direg=Direl" in kabilesi de, Oğuz-Eli'nden gelen akıncıları bunaltmış ve sonunda onlar tarafından öldürülmüş gösteriliyor, ki şimdiki "Tirebolu" adının doğrusu "Tirel-Polis", onların hâtrasını taşıyor ("Kıpçaklar", 1.199-201).

1930 lu yıllarda Tıryalet'teki arkeolojik kazılarda bulunan: İnsan ve hayvan kabartmalı gümüş içki-tası ve kadeh ile kuyumtaşları gömülü altın kadeh; "Skyt" üslûbunda geyik ve at kabartmaları, ortalarında bulunan bronz tokalar, çiftte at heykelcikleriyle süslü şâheser altın gerdanlıklar²⁹, Kimmer ve Sakalar'dan kalmaz.

K-ÇKH'da, Yukarı-Kür boyları ve çevresine M.Ö.'leri gelen Türk uruğlarının adları belirtilmiştir: KHA-ZAR (Kimmer), DURDZUK, KHUNAN, TUKHAR, KHOZANIKH (Kazanıç) TURK, KIPÇAK, BUN (Otokton)-TURK, SAR(I)KIN (Sarıklar), K(A)LARÇ(Kalaç), SAM-ŞWILDE (=Üç-Ok), KANKAR ve oradaki Sakalar için "Turk" deyimini kullanımı olup; ilk gelişlerinde 28.000 aile oldukları; ve kendilerine, "Sar(i) kınat" (Sarıklar-yurdu) adlı bir müstahkem şehir kurup, sonradan gelen Makedonyalı İskender'in ordusuna, burada bir yıl karşı koyup savaştıkları, anlatılıyor. Yine bu Kartel Kaynağında, ülkedeki Türk uruğ ve sülâleleri üzerine şu destanı rivayetler naklediliyor. (eser, eskiden yunanca yazıldığından, o dildeki, adların sonuna eklenen ve müfred/tekil anlamını veren "os" ekini atarak alalım):

1. "Yaratıcı Tanrı unutulup", Güneş'e, Ay'a, Beş-Yıldız'a ve Ata-Kabri'ne tapıldığı sıralarda, "Tireth oğlu Durdzuk" idaresinde güçlenen "Khazarlar" (M.Ö.721 de gelen Kimmerler), "Kaukas-Dağ(lar)ını aşarak, ülkemize gelip, hâkim oldular... Sonraları, "Gurgan (Khazar)-Denizi'ni aşarak (Demirkapu-Derben'den), Kür ırmağı boyunca yukarıya gelen 2800 (varyant, 28.000) aile halinde "Türkler" (M.Ö.680 yılındaki Sakalar) gelip, ülkemize yerleşti ve (Kartli/Tiflis Vilâyeti'nde ilk) merkez "Mtzkheta"(Meseket) doğusunda, "Sirkine (varyant:: Sar(i)k(in)et=Sarıkin/Sarıklar'yurdu) adlı müstahkem şehri yaptılar... Bir zaman sonra da, (M.Ö.586 yılında, II.Babil Kralı) Nabukodonosor'un "Jerusalem" (Kudüs) şehrini zaptı sırasında sürgün götürdüğü (Yahudi) Muhacirler'den bir topluluk kaçarak Kartli'ye yıllık Haraç ödemek üzere, Aragwi çayı boyunda "Zanaw-Deresi"ne yerleşti (K-ÇKH.I. 24-32)

2. "Makedonyalı Filip oğlu Aleksander (İskender), ordusuyla Kartli'ye gelince, Kür ırmağı boylarında, bizim "Bun-Turki"(=Otokton/Yerli-Türk) ve "Kıpçaklar" dediğimiz, yaman savaşçılar ile karşılaştı. Bunların koruduğu Kür ve "S(a)per (İspir)-İrmağı da denen Çorokh" boylanındaki müstahkem yerlerden şunlar, Türk uruğ ve boyları adıyla anılıyor. (Şavşat altında) "Tukharis", Kasp, Sarkine(t), Toprak-Kale de denen (Borçalısuu-Kür savaşı)ındaki Khunan (Khunlar), (Türkçe, Üç-Ok boyu adının tercümesi) Şam-Şwilde (Canbakur /"Çenasdan"/Türkistan'dan gelen kalabalık Mülteci Şehzâde uruğu "Ocaklı-Başbuğlar" hanedanı "Orbelyanlar'ın merkezi, eski "Orbet"= Kartalyuvası)."Bun-Turkiler" Sarkine(t)de, İskender ordusu'na bir yıl dayandılar.

3. Kartli'de ilk müstakil Kırallık, babası Kartlili, anası İspahanlı Pers olan Parnawaz (M.Ö.302-237) eliyle ve Eğër (Acara/Ecer)liler ile (Khazarlı kalıntısı kuzeydeki As) Oslar'ın ve Lek (Lezgi)lerin yardımıyla, İskender'in ülkede koruyucu bıraktığı "K(a)larçet"teki "Azon'un, "Kaçta-Kalak" (türkçe, Koçaklar şehri) de denen Ardahan'daki savaşta yenilmesiyle, kuruldu. İlk Kırallık Parnawaz, (doğuda Alazan çayından batıda Karadeniz'e kadarki) ülkesini: 1. (Çenasdan'dan gelme Ocaklı-Başkumandan Orbelyanlar mâlikâsi) "Spaspet" (Sipehbed) ve 8 "Eristawlık" (İlbeğilik) bölgesine ayırdı (KDK'da, Oğuzlara harâc veren, "Tokuz-Tümen Gürcistan" deyiminin esası, budur). Parnawaz ve oğlu'ndan sonra, Metzkheta'da, II.Sülâle, "Nebrotlular" (162-93); III. Sülâle, (Horasan'dan gelme Partliler'den Arşaklılar olup, bunlardan 3 kişinin de adları türkçedir: I.Arşak (93-81), oğlu Artak (Pompeus ordusundaki bilgilere göre, Dion CASSIUS'ta, 70.000 çeri çıkararak İber kralı "Artokes"-yani, Türk geleneğine göre, 9 ay 10 gün geçtikten sonra doğmuş-"Artuk") (81-66), bunun oğlu "Bartom(varyant: Barton/Bartam (66-33), (K-ÇKH., I.32-34,38-42,48-51; "Kıpçaklar" s.198).

4. Bugünkü "Gürcistan Cumhuriyeti" Ülkesi'nde, M.Ö.721 deki Kimmerler göçü ile, 1064 te başlayan Selçuklu Fethi'nden öncelerine kadar, gelip hâkim olan: Kimmer, Saka/Skyt, Mesek (Masaget), Partlı/Arşaklı (Türkmen), Kıpçak, Onogur/Bulgar, Hun, Khazar gibi Türk uruğ ve boyları'ndan, aşağıdaki çok önemli coğrafya adları'nın (etnik toponymler'in) kaldığı, görülüyor:

1. Alazan (Şirvan-Kakhet arasında), Kür'e soldan karışan büyük çay; ikinci adıyla, ikiz Laz/Alazlar'ın "Çanark"=Çan'lar'ın, İslâm kaynaklarında savaşı "Sanâriyye'nin ülkesi. 2. Argu'et (Argu'yurdu), Kutayıs batısında bölge. 3. Askur'et (Askur'yurdu), Ahıska kuzeyindeki boğazda kale, Azgur; Oğuz Boyu Yazgur'dan, bir kol da, Rize doğusundaki "Askaros" çayına, Milâd yıllarında "Askur'os" adını vermişti (A.BASCHMAKOFF, s.87). 4. Batum (bataklık anlamında "Batım"), ARRİANOS'ta "Bathys" (A.BASC-HMAKOFF, s.87). 5. Borçalı, Kür'e sağdan karışan çay ve bölge; II. Yüzyılda gelen ikiz Karapapaklar boyundan "Parsil'k"/Borçalılar'dan adını aldı. 6. Çop, çay ve sancak (Türk "Behram Çobin"ın kabilesinden). 7. Çor-Deresi, Kıpçaklı "Çor/Çol" kabilesinden; Dağıstan-Demirkapısı'nın eski adı ile, Çoruk(Çorlar) ırmağımız da, onların koluna göre anılmıştır. 8. Eğër /Ecere (Yerli Müslüman halkımızca "Acara" dediğimiz bölgenin gerçek adı; "g-c" oluşumu, Kıpçak ağzına göredir; eskiden, "Eker'k"=Eker'ler ve "Eger-ya/Yegerya"da denirdi. (Macaristan'da Kimmer/Kıpçaklar'dan kalan bir kalenin adı) 9. Khunarakert

29. Chalva AMİRANACHVİLİ, "L'Art des Ciselleurs Géorgiens", Gründ-Paris 1971, s.10-20.

(Hunyapısı/Khunan (=Hunlar) adlı kale, Borçalı çayı ile Kür kavuşağında 10. Kanak, Kıpçak boyu'ndan, Alazan'ın bir kolu çay; Ardahan'daki Yukarı,Orta ve Aşağı diye anılan üç Khanak'ın adı da bunlardan.

11. Kankar'k/Kankar'ni (her ikisinin anlamı, "Kankarlar"), Kars-Arpaçayı kuzeyi ve Çıldır doğusunda bölge, Kıpçak ve Peçenek boyu'ndan 12. Karsak/Karzakh, Çıldır kuzeydoğusunda göl ve kasaba, Kıpçak boyundan.13. Kasak/Kazaki Karapapaklar'ın ikiz boyuna göre,Kür'e sağdan karışan Çay ve bölgeler; 646 İslâm Fethi'nde Kasak deniyordu. 14. "Meseket"=Mesekler, Türkler'in atalarından; Tiflis'ten önce bütün İber/Kartli/Gürcistan'ın ilk merkezi; Tiflis yakınında ve Ahıska-Tiflis arasında; K.ÇK'da "Sa-Mesekh"=Mesekh-Yurdu deyimi, burası için anılır. Türk Kıpçak soyundan yerli ahalinin adı, "Meskh" (Mesek) de bundan gelir; Kırılıç Tamara çağında, ünlü Başbuğları ve şâir Şota-Rustaveli/Rustav:Pınarbaşı Aşot, bunlardandı; 15. "Onoguri/Onoguris", 550 yılında gelen Kıpçaklı Bulgar kolundan, Kutayıs doğusunda bölge; 16. Sarıkın'et(=Sarıklar yurdu) anlamında, "28.000 aile olarak gelen Türkler'in (M.Ö.680'de ki ilk Sakalar'ın) Tiflis yakınındaki müstahkem merkezi, "Sarık" boyunun adıyla ("Kıpçaklar", s.19, 21g27,196); 17. Sığnak, büyük Kıpçak/Kuman boyunun adıyla, Tiflis-Şirvan arasında kaleli şehir ve bölge; bir adaşı da, Karabağ'dadır; 18. "Şamsulde/Sami-Solga"=Üç-Ok anlamında, "Çenasdan'/Türkistan'dan (Sakalar'la) gelen ve M.S.1177 yılına kadar, ülkenin Ocaklı -Başkumandanları olan Orbelyanlar'ın (Can-Bakur Hanedanının) merkezi "Orbet" (=Kartal'yurdu) kalesinin türkçe Üç-Ok(lu) adının kartulicesi; buradaki, Küçük-Arşaklılar 51-428) "Kuzey-Bideaşkhi "Gugar'k/Gogaren Eyâleti Elbeğleri" olan Orbelyanlar'ın kütüğü, KDK'da, "Gogalet-Koca-oğlu Şor= (boyundan) Şamsoldın (Üçoklu)" diye geçer; 19. "Şulaver", Kür'e sağdan karışan çay ve bölgenin adı; Kıpçaklı "Şol"(Şor) boyu adıyla; 20. "Terel'k (=Tereller)/"Tıryalet", Tiflis batı güneyinde bölge; Kimmerler'in "Trer"/Terer" boyunun hâtırasıyla; yukarıda, "Giresun'daki Tire-Bolu'nun da, bunun adaşı olduğuna işaret edilmişti; 21. Tor, Ahıska ilinde bölge ve halkın eski adı; 22. Tumanis/"Dubanis", eski ve yeni adlı iki kale ve "boğaz"ı koruyan yer; Çeçenler'in ataları, İslâm kaynaklarından "Tuman/Tümen" diye geçer; Kür sağındaki bu kale, KDK XI. Boy) da, "Tumanın (=Tumanlar)Kal'ası" diye türkçe bir etnik adla anılır (K.ÇKH., I.5-27,57, 326; "Kıpçaklar", s.12-22).

C) Revan Vilâyeti/Ermenistan'da:

Yukarıda özetlediğimiz Türk kavimlerinin göçleri ve hâkimiyetleri, kendilerine "Hay," ve oturdukları yere "Hayasdan" diyen Hıristiyanlar, 1583 te Osmanlılar'ın fethettiği "Revân Vilâyeti"nde de % 20'nin altında ve azınlıkta idiler. Bunu, İstanbul-Başbakanlık Arşivi'ndeki H. 999 (1591) Tarihli ve 633 Sayılı (resmî vergileri belirten) "Revân Eyâleti Tahrir Defteri"nden öğreniyoruz. (TTK, bu Defteri de, yayına hazırlamaktadır). Karakoyunlular'ın "Sa'adlu/Sahatlu" adlı büyük boyunun kşlağı oluşundan, "Sahat-Çukuru" da denen Revan/Merkez Sancağı'nda, Karaman'dan gelme "Turgutlu" adlı Türkmen Oymak-Beglerinin kurduğu "Revan Hanlığı"nı, 1827 yılında Ruslar yıkmıştı.

Çarlık idaresi, Azerbaycan ile Anadolu Türklüğü arasına, kendisine sadık bir Hıristiyan unsur saydığı "Ermeniler"i, 1828 de İran'dan ve 1829'da da Türkiye'den işgal ettiği yerlerden geri çekilirken, aileleriyle birlikte resmen göçürterek, bu eski Revan Hanlığı bölgesine yerleştirmeye başlamıştı. İşte, bugünkü "Ermenistan"ın çekirdeği, böylece Rus Çarlığı eliyle kurulmuş oldu.

Böyle iken, elimizdeki resmî ve Rusça "1908 Revan Vilâyeti Yıllığı"nda bile, Merkez/Erivan Sancağı'nda 45 329 kişi ile Ermeniler azınlıktı ve 69 408 nüfusla Müslümanlar (Türk-Kürt), çoğunlukta idi.³⁰

Uydurma "Ermeni Tarihi Hakları" konusuna gelince, bu uğurda Katolik Ermenilerden Joseph SANDALGIAN'ın yazdığı ve ölümünün ertesi yıl Roma'da haritalı olarak basılan 2 ciltlik Fransızca eserin, "II. Bahis"teki delli haberleri okumak, gerçekleri öğrenmeye yeter.³¹ Şoven Hayların, "Bibliyografya"da aslâ bahsettirmeye ve buldukları nüshalarını, resmî kütüphanelerden bile çaldırıp, imha ettikleri bu eserin, "Armenya'da Yerleşmiş Yabancılar" başlıklı II. Bahsi'nde, belirttiği Kavim ve Elbeği Aileleri'nden, şunların Türk ve Oğuz/Türkmen olduğunu, KDK'daki kütük ve tariflerden tesbit ediyoruz. (S./Sandalgion; T./Tarih bilgileri; KDK'daki kütük/künye):

1. "Bagratlılar/Bagrat'unik": Sözde, Davud-Nebî neslinden "Yahudi" köklü (S.251-252). T.Ispir-Bayburt kesimi Sakaları'ndan olup Arşakunik Sülâsesi'nin "Tak'a-tir" (Tâç-Giydiren) unvanlı Beşvezirleri. Sonradan Anı, Kars ve Taşır /Loru'da Gregoryan; Apkaz-Kartli'de Ortodoks kolundan "Melik/Takavor" olan büyük hanedan (R.GROUSSET, s.291-292, 341-398 ve 2. soyküşü) Anı ve Halbat'taki Heykelleri, "kaba-sarıklı, cübbeli", KDK'da, İçoğuz-Begleri'nden Kam-Bura(t)-Beğ oğlu, "Kazan-Khan'un (Arşakunik Timsâli'nin)" İnağı" (Başveziri) Bamsı-Bayarak" da "kaba-sarıklı"³² idi.

30. "Pamyatnaya Knijka Erivanskoy Gubernii na 1908 god", Erivan 1908 (Erivan Vilâyeti Resmî İstatistik Komitesi Yayını), III. Bölüm, s.2-25.

31. Joseph SANDALGIAN, "Histoire Documentaire de l'Arménie Des Âges du Paganisme/1410 Av.-305 Apr.J.-C." Tome Premier s.243-258, II.801.

32. Bu sülâle için bakınız, benim, "Kitâb-i Dedem-Parkud'daki Kam-Bura(t) Beg oğlu Bamsı-Bayarak Boyu'nun Târih'teki Yeri/369 Yazındaki Eleşgerd/Pakavan Zaferi Sonucu", IV. MİLLETLERARASI TÜRK HALK KÜLTÜRÜ KONGRESİ Bildirileri, Ankara 1992, s.137-146.

2. Aşağı Çoruk boyu ve doğusunda "Mosklar/Moşıklar" (S.253): Yukarı-Kür boyunda Ahıska ve çevresi "Sa-Meske"(Mesek-yurdu) ve halkı da "Mesekh" diye anılıyordu. Bunlar, M.Ö.529 da Amuderya aşağısında Pers Şahenshahı Kuroş'u öldüren hükümdar Tomiris Hatun'un kavmi ve Oğuzlar atası sayılan "Masaget"lerden (TOGAN-"Giriş", s.38, 409-410), M.Ö. 680 lerde Sakalar ile gelen bir kol idi ("Kıpçaklar", s.79, 134, 193). Bu yüzden ki, Stalin'in 1944 güzünde toptan Ortaasya'ya sürdüğü Ahıska ve çevresindeki Türkler'e, "Mesket-Müslümanları" denilmiştir.

3. STRABON'da Yukarı-Kür boylarına "Gogaren" (=Gogaryurdu) ve (Gökçe gölden Aras kavuşağına kadar) Kür ırmağı sağına (Karabağ'a) "Sakasen" (=Saka/Skyt'yurdu) dedirten ikiz boylar (S.253). T.te, Arşaklılara bağlı 9 Sancaklı (Artvin'den Tiflis altına kadarkî) "Gugar'k/Gugalet" denen eyalet, "Kuzey-Bideaşkhlığı" sayılıp, Ocaklı Elbegleri, M.Ö.680 de Sakalar ile gelen "Cenasdan" (Türkistan)lı"Can-Bakur" soyundan Prens sülalesi "Orbelyanlar" olup bunların merkezi, "Üç-Ok" anlamında "Şam-Şulge/Şam-Şolde" idi. Bu yüzden, KDK'ta kütükleri, İç-Oğuz'dan, "Gogalet-Koca-oğlu Şor (boyundan) Şamsoldin (Üçoklu)" diye anılmaktadır.³³

"Sakasen"dekiler ise, "Taş-Oğuzlar" Han'ı sayılan ve yukarıda işaret edilen "Albanlar" hükümdar sülalesini oluştururlar kütüğü ile, KDK'ta, "Orus-Koca" hanedanı diye anılıyor.

4. "Arşaklılar" (S.255), (M.S.51-428 arasında Küçük-Arşaklı/Arşakunik sülalesi). T.te, Hıristiyanlığı kendi isteği ile ilk benimseyen ve Devletine benimseten "Büyük" unvanlı "Tiridat" (286-330), Horasan'dan gelme Türkmen kolundan Partlı/Arşaklı olduğu gibi; bunların tahta çıkmayan dalından Aziz-Grigor Lusavoriç (257-325)"Suren-Pahlav" âilesinden; ve onun İran içlerine Hamadan'a sefer edip (310 yıllarında) oradan getirterek Arpaçayı boyu (Şırak) ve Kağızman-Deresi'ni mâlikâne verip yerleştirdiği "Kamsarakan" Beğleri de, "Karenî Pahlav" dalından idi (R.GROUSSET, s.122, 289-290). KDK'ta: Arşakunikler, (Hamadan'daki Büyük-Arşaklı timsali "Hanlarhanı Bayındur Han" a tâbi") "Salvur-Kazan Khan" adlı "Beğlerbeği" ünvanlı sülâle Aziz, Grigor, "Dedem Korkut/Korkut Ata"; Kamsarakan (Farsça, eksik-Baş" sıfatlı) Beğleri de, "Salvur-Kazan" hanedanının "Dîvân-Begî" (Saray-Nâzırı) ve "Taş-Oğuz" a "Elçi" gitmiş olan "Kal-Baş" âilesi diye anılıyor.³⁴

5. "Çinli kökünden Mamikonyan Beğleri", ülkenin Başkumandanlığı'nı elinde tutuyordu (S.286). T.te, merkezi Muş olan Taron (Ahlât-Erciş) eyâleti'ne (217 de "Çenasdan"/Türkistan'dan siyâsî-mülteci ve taht iddiası iki kardeş: Mamik ve Konak Şehzâdeler uruğu yerleşmiş; buradaki Devlete âsi yerli "Selk'uni" (KDK'daki "Okçu"-Kozan") Beğleri'ni imha etmişlerdi (R.GROUSSET, s.290-291). KDK'ta, (daha büyük "Çenasdan/Türkistan Kağanları soyundan oldukları ve Arşakunikler'den sonra, 451 den başlayıp Ülkenin Millî-Başbuğları ve adlarına "Yortu" düzenlenen ülke-kurtarıcı sayıldıklarından), "Kazan-Hanung Kardaşı" ve "Çeribaşı" gösterilen, (küçük ve daha uzun ömürlü şehzâdeye göre) "Kara-Kona(k)", "Bahrül- Ensâb"da "Kara-Konak Beğ" kütüğü ve "Bıyığmı, yedi yerde engesinde düğün" sıfatı ile anılıyor. Bunların, sonraki aynı bölgeden çıkan Baranlı boyundan "Kara-Koyunlu Türkmenleri" ataları olduğu tarafımızdan tesbit edilmiştir. "Kara-Konak"=Kara-Koyunlar adı da, bunu gösteriyor.³⁵

6. M.Ö.II. Yüzyılda (120 lerde), Kafkas Sıradağları kuzeyindeki "Bulgarlar (şimdiki: Karaçay-Balkar)-Ülkesi"nden "büyük bir kalabalık getirilerek, Kol (Göle)-Altına (Çoruk boyuna) yerleştirildi" (S.257). Bu yüzden Sultan Toğrul Bek, 1054 te Malazgird'i kuşatırken, Selçuklu akıncılarının ulaştığı (Çoruk solundaki sıradağlar) "Parkhar/Parkhal-dağı" (R.GROUSSET, s.598), bunlara göre anılıyordu. 1461 de Fâtiş de Bayburt'tan Turabuzon Fethine giderken, atı-yedeğinde aştığı "Bulgarı pür-kar" dağı³⁶ da, bunların batısı idi.

7. Yine bu (Dağıstan'daki, Bulgarlar'ın "V(a)langur" (Balangar) boyundan "Vund" (Vanand/Balang) adlı oymak da, M.Ö.140 yıllarında (Kars-Yaylası'ndan ibaret "Ormansız-Pasın" (Pasın) bölgesine yerleşerek, buraya "Vanand/Vanant" adını verdirdiler (S.257-258). Bu yüzden, 1064 te Selçuklu Fethi'nde bile, Kars bölgesine Vanand deniyordu (R.GROUSSET, s.615).

Bütün yukarıdaki gerçekleri tanıtan "Kars Tarihi" (1953 İstanbul) ve "Her Bakımdan Türk Olan KÜRTLER" (Ankara 1964) adlı iki kitabımı, "Ermenistan SSC İlimler Akademisi TARİH ENSTITÜSÜ" adına tenkide girişen M(anuel) K(arapetoviç) ZULALYAN adlı, Türkçeyi iyi bilen bir Profun TTK Küatüphanesinde bir nüshası bulunan kitabı, çok ilginçtir! 100 sahifesi Rusça ve 106-143 s. arası İngilizce "Summary" olup, 1970 te "Erevan"da 5000 tirajlı olarak basılmıştır. "İlk ve Ortaçağ Ermeni Tarihi Üzerine Düşüncelerinden Dolayı Türk Tarihçileriyle Hesaplaşma ve Bu Hususun Aydınlatılması" adlı bu kitapta: M.Ş. GÜNALYAY, A.Zeki V.TOGAN, Mükrimin (H.) YINANÇ, H.Namık ORKUN gibi tarihçi ve daha birçok yazarlarımızı sözde eleştiren M.K.ZULALYAN, en çok "F.KIRZIOĞLU"ya çatmış ve "Pan-Turkizm" görüşlü diyerek; "Kars Tarihi"nden, "4. Sakalar Çağı" ve "5. Oğuz-Elleri=Arşakunik Ülkesi" haritalarının klîşesini koymak iyiliğine rağmen, hiçbir ciddi tenkid yapamadan, aradakiler dışında, Rusça 42-66 s.lerde, hep benim konularımı redde çalışmışsa da, bunalmış. Sonunda, Türk Tarihçilerinin, "Ermeni Tarih Hazinesini yağması"na engel olmak için, "Sosyalist Tarihçi ve Sanat Tarihçileri"ni imdada çağırmıştır!..

33. Bu konudaki bildirim, "Dede-Korkut Oğuznâmeleri'ni Birakan Oğuzlar'ın TOKUZ-TÜMEN GÜRCİSTAN'a Komşu Yaşadıklarını Gösteren: APKAZA, AZNAVUR, ŞAVKALI-MELİK Deyimleri ve BAGUL-OĞLU AMIRAN ile GO GALET-KOCA OĞLU ŞORSAMSOLDIN Kütükleri", III. MİLLETLERARASI FOLKLOR KONGRESİ- Bildiriler, Ankara 1986, s.165-182.

34. Bu konudaki bildirim, "Dede-Korkut Oğuznâmeleri'ne Göre, Kars'ın Anı/Arpaçayı Boyu ve Kağızman Kesimindeki Kamsarakan Kalbaş Hanedanı", VII.TÜRK TARİH KONGRESİ-Bildiriler, Ankara 1972, I.Cilt, s.176-229.

35. "Kars Tarihi", s. 144,169-173,180,192-199,464-467.

36. Kırzioğlu Fahrettin, "Turabuzon Fethi sırasında Fâtiş Sultan Mehmed'in Yaya Aştığı BULGAR DAĞI Neresidir?!", VI. TÜRK TARİH KONGRESİ (23.X.1961, Ankara), Bildiriler, Ankara 1967, s.322-328.

III.BÖLÜM: Anadolu'da:

Yukarıda özetlendiği gibi, "Akkoyunlu/Bayındurlu Oğuznâmesi" sayılan "Bahrü'l-Ensâb" ve "Kitâb-i Diyârbekriyya" başındaki *Atalar-Küttüğü*'nde, Kroniklerde "Bahlavuni/Pahlavuni" denilen ve "Gökçegöl-Elegez (Arakas) Dağı ile Arpaçayı boyu çevresindeki büyük Beğlik Hanedanı'nın, Selçuklu akınları sırasında, son *Bagrathlı Anı Kırılı II. Gagık* (1042-1045) ile anlaşamayan, Filozof ve Helenofil olan Başkumandan *Pahlavuni Grigor*, 1044 yılında bütün taallukatı ile birlikte Bizans hizmetine girip, (Diyârbekir'den sayılan) "Mesopotamya" (Tunceli-Elâziz-Batman) bölgesine yerleşip, "Magistros" unvanıyla anıldı (R.GROUSSET, s.501, 527, 546-47, 550-51, 569, 575-576).

Bu yüzden, *Grigoryan-Akkoyunlu/Pahlavuniler, At ve Koyun Heykelli Kabirtaşları* yapma töresini de, *Dicle başlarına* varınca yaymaya başladılar.

Bize göre, KDK'daki (V.Boy), "Kuru-Çay'unğ üzerine bir Köprü yapdurmış" olan ve "Al-Kanadlı 'Azrâil' ile savaşılan "Deli-Domrul (Tongrul)" (*Topkapı Sarayı Oğuznâmesi*'nde: "Altun-Köpü'yü yapan Azrâil ile savaş kılan Dukos-Koca oğlu Toğrul-Sultân") adlı Oğuz yiğidinin babası "Dukha-Koca'nın adı başındaki lakabı, Bizans'tan bu bölgede "Duka" unvanını alan "Pahlavuni" (Akkoyunlular) uruğundan geliyordu. Yine KDK'daki (VI. Boy) "Kağlı-Koca oğlu Kan-Turalı Boyu"nda, "Turabozan Takavuru"nun, kızı: İyi at binen, at üzerinde sağa-sola yay-çekip, ok-atan (Kıpçaklı anadan doğma) "Sarı-Donlu-Salcan Khatun"u hârika erliği ile alan Oğuz Yiğidi de, "Amitioti" (Amitli/Diyârbekirli) denilen *Bayındurlu/Akkoyunlu Şehzâdesi*, (adı sonradan İslâmlaştırılan) "Tur-Ali Beg" (1295-1363) dir. ki, babası "Kitâb-i Diyârbekriyya"da "Pahlavan (Pahlavuni) Beg" diye anılıyor.

Karakoyunlular'ın da, yukarıda işaret edildiği gibi, 217 yıllarında "Çenasdan" (Kaşgar/Çin ülkesi) *Hükümdar Ailesi*'nden *Taht-Kavgası*'nda yenilince kaçarak batıya sığınan iki kardeş "Mamık ve Konak Şehzâdeler" uruğunun, "Taron" (Erciş-Ahlat-Muş kesimi) bölgesine yerleştikleri; Kroniklerde "Mamikonyan" ve KDK'da "Kara-Kona(k)" ("Bahrü'l-Ensâb"da, daha eski biçimiyle "Konak-Bek") diye anıldıklarını gördük. 1386 güzünde *Temür Bek* ordusuyla *Aras* kuzeyine geldiği sırada, "Çukur-Sahat/Revan", "Surmale (Şimdiki İğdir Vilâyeti) ve *Kars*'i, *Karakoyunlular*'dan almıştı. Öteden beri *Hanefî Ercişliler* ve *Caferî (Şi'a) İğdir/Sürmeli-Çukuru Türkmenleri*, hep "Karakoyunlu" olarak bilinirler. Ancak, kabirtaşı ya- zıtlarından da anlaşıldığı gibi, *Sünnî (Hanefî, Sâfiî) Türkmenler* ve *Kürtler, Müftîler*'in baskısıyla, *At ve Koyun Heykelli kabirtaşlarını* terketmişlerse de; *Alevî* ve *Caferî Mezhebindeki Türkmen, Karapapak, Kürt, Zaza* gibi, "Küvelik Töresi"ne çok bağlı *Anadolu* ve *Azerbaycan*'dakiler, *İslâmlıktan* da öncesinsinden kalma bu köklü "Türk Töresi"ni devam ettiregelmişlerdir.

Ülkemizde ilk olarak, *At ve Koyun Heykelli Kabirtaşları*'nı tanıtan iki kişidir: a) *Ömer Kemal AĞAR*, "Tunceli-Dersim Coğrafyası", İstanbul 1940. b) *Tunceli Jandarma Alay Kumandanlığından emekli Nazmi SEVGEN*, "Anadoluda Koyun ve At Motifli Mezartaşları", *TARİH DÜNYASI* Dergisi, Yıl 1, Sayı 8, 1 Ağustos 1950, s.333-336; "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri", Ankara 1982 (ne yazık ki bu zâtin, "Alevîlik" üzerine olan eseri,basım için verildiği resmî bir makamda, sonradan bulunamamıştır!)

Genç meslekdaşım, (şimdi Prof.) *Dr.M.Abdulhaluk ÇAY*'ın, bu uğurda iki değerli eseri yayınlanmıştır: a) "Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi", TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ Yayını, Ankara 1983, XIII+243 s.; b) "Türk Millî Kültüründe Hayvan Motifleri", TKAÉ Yayını, Ankara 1990.

Tuncelili genç araştırmacı *Eruğrul DANIK*'ın, emekle yapılmış çizimleri ve fotoğrafları verilen "Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları TKAÉ Yayını, Ankara 1990 (89 s.) kitapçığı, çok mühimdir.

Biz, ilk olarak "Dede-Korkut Oğuznâmeleri I. Kitap"ta (İstanbul 1953, s.24-25), bu uğurda şunları tanıtmıştık: "Küçük-Arşaklılar'ın hâkim olduğu yerlerde (Oğuz-Eller'inde): *Ahıska, Çıldır, Arpaçayı, Pasinler, Diyârbekir'de Türk-Gürcü sınırı* üzerindeki *Dikmetaş Mezarlığı*'nda... Çıldır-Karasuyu'nun sağdan Küre karıştığı yerde Çatkhev Köyü harabesi yanındaki *Eski Mezarlık'ta, Koç Heykelleri* çoktur.... Çıldır'ın *Kakaç Köyü* önündeki tepede bulunan *Koç Taşı*, iki adettir; Köylülerce, eski biradetae uyularak, ziyaret edilip, üzerinde *muhtar yakılarak*, dilek dilenmektedir."

Yukarıda "Gürcü" ve "Gürcistân" adının kökü anlatılırken belirtildiği gibi, kırk yıllık (1080-1120) Selçuklu hâkimiyet ve idâresine sonveren ve 1118-1120 de Kafkaslar kuzeyinden gelen Yeni-Kıpçaklar'ın Ortodoks-Hıristiyanlığı benimsemeleri; *Kubasar* ve *Kutlug-Arslan* gibi Başkumandan ve Başvezir sıfatlı ulular yetişirip, hür olarak kalmaları; anadilleri *Kıçak-Şivisini* korumalarını sağlamıştır. Bu yüzden; *Giyim Kuşam, Özanelik (M.Gosani), Aile-adları'nın yaşaması, Çalgılar-Oyunlar-Cirit*, her çeşit Ölçü ve "Al Karısı" gibi inançlar³⁷⁾, hattâ "Oniki-Hayvanlı Türk Takvimi"³⁸ bile, Türkçe adları ile Gürcistân'da yaşayagelmıştır. 1992'deki Gürcistan Başvekili "Tengiz"de, Ortodakalmış bir Kıpçak âilesinden gelip.

"*Van-Başkalesi, Muradiye, Erciş, Tunceli/Dersim* bölgelerindeki eski ve yeni *Koç ve At Heykelli Mezartaşları* da... benim, *Kür* ve *Aras* boyunda gördüklerimin küçük örnekleridir: *Diyârbekir Müzesi*'nde *Varto*'dan getirilme, *Ankara Etnografya Müzesi*'nde *Erzincan*'dan alınmış *Koç Heykelleri* vardır. *İğdir*'in *Karakoyun Köyü*'ndekilerinin yenilerinde, *İslâmî Kitâbeler* de vardır...."

"*Tiflis-Ahıska* arasında ve *Kür* boyundaki *Kumordo Köyü*'nde, X. Asırdan kalma bir *Kilise*'nin giriş kapısı önünde *Altıkollu-Yıldız/Süleymân (Nebi) Mührü* resmi altında yatkan iri bir *Koç Kabartması* görülür (M.BROSSET, "Atlas du Voyage Archeologique dans la Transcaucasie", Pe'tersbourg 1849, XIV Planche). Bugün *Ahıska* ve *Tomanis*'in eski yerli (Gogaren Beğleri Orbelyanlar'ın) *Kilise Armaları*: "ak-kumaşlı zeminde iki sarı-yıldız ve bayrak-direği altında bir Ak-Koç"tur (Beyoğlu-Bomonti semtindeki "Katolik Gürcü Kilisesi"nde bulunan *Tarihî Kilise-Armaları Levhası*). *Kars*'in 10 km. batısında *Erzurum* yolu yanındaki

37. Benim, "Gürcistan'da Eski-Türk İnanç ve Geleneklerinin İzleri", I.ULUSLARARASI TÜRK FOLKLOR KONGRESİ Bil-dirileri IV. cilt, Ankara 1976, s.141-167.

38. Ufuk TAVKUL, "Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönleriyle GÜRCİSTAN", TÜRK KÜLTÜRÜ Dergisi (Ankara) Temmuz 1922 Sayı 351, s.418-427.

"Uçuk(Yıkık)-Kilise"de de-Bagratlı yapısı X. Asır-Koçbaşları Heykelleri, duvarın içyüzünde ve Kubbe altında çıkıntı teşkil etmektedir".

Konuyu bitirirken, halkımızdan bir kesimin gizli tutulan bir inancı ile, bir de halk türkümüze işaret edeceğim:

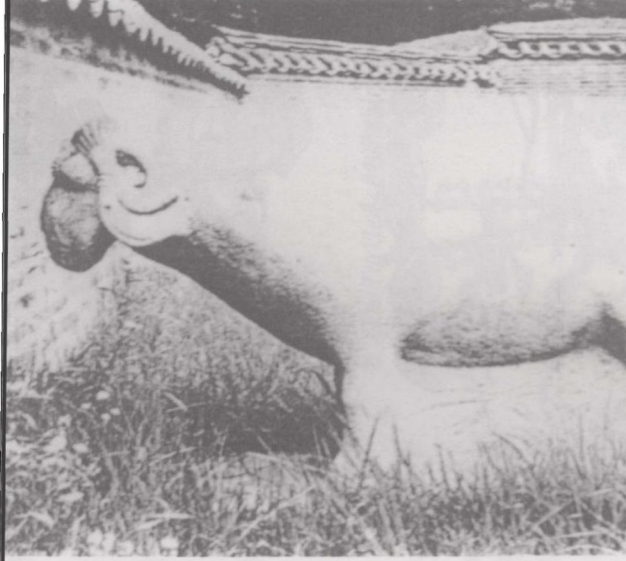
Çıldır-Gölü kıyısında bir Karapapak köyündeki kabirtaşı görkemli bir Koç-Heykeli'ni almak isteyen Kars Müze Memuru'na, önce köylüler: "Bu Koçtaşı, Köyümüzün uğurudur" diye vermek istemediler (yıl 1946 yazı); sonra, sebebini "sır olarak" öğrendik: Meğer, genç gelinler, cimâ'dan sonra üç gece sabaha karşı ve gündeğmadan evden çıkıp gelerek, üç kez bu Koçtaşı'na biner, ve: "Karnımdaki, oğlan olsun!" diye Allah'dan dilek dilemiş; mum yakarmış.

Bayburt ve çevresinde yaygın ve Radyolarımızda da eskiden duyulan, "...mu sandın" redifli bir Halk Türkümüz'de:

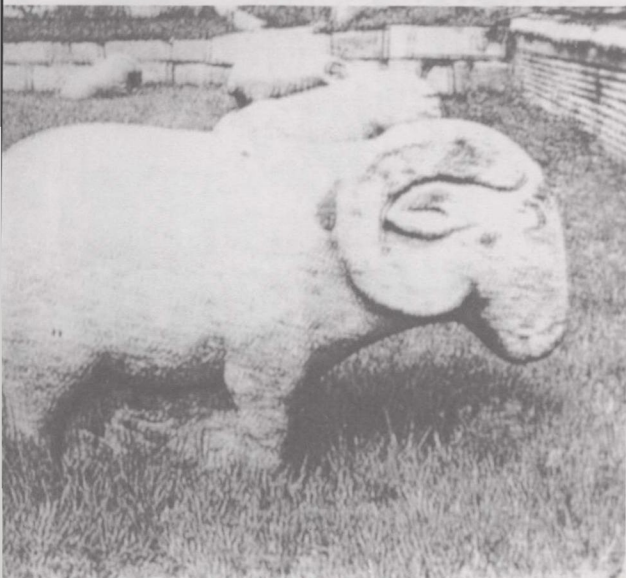
"Mezartaşlarını, koyun mu sandın!" deniyor.

o o o

Bölüm : Kore-Hazar Denizi Arasında Koç Heykelleri

2 Güney Kore'de Kjeonggi-do Kumkoğu'daki Hyeun-Reung Kabristanı'ndaki Kral Mon-Jong'un (1450-1452) kabrindeki heykelinin iki yanı (A.ÇAY).

3. Güney - Kore'de, aynı Hyeun - Reung Kabristanı'nda Kral Seon - Jo (1450-1452) kabrindeki koç heykeli (onun solunda da, üç koç-heykeli görülüyor) (A.ÇAY) .

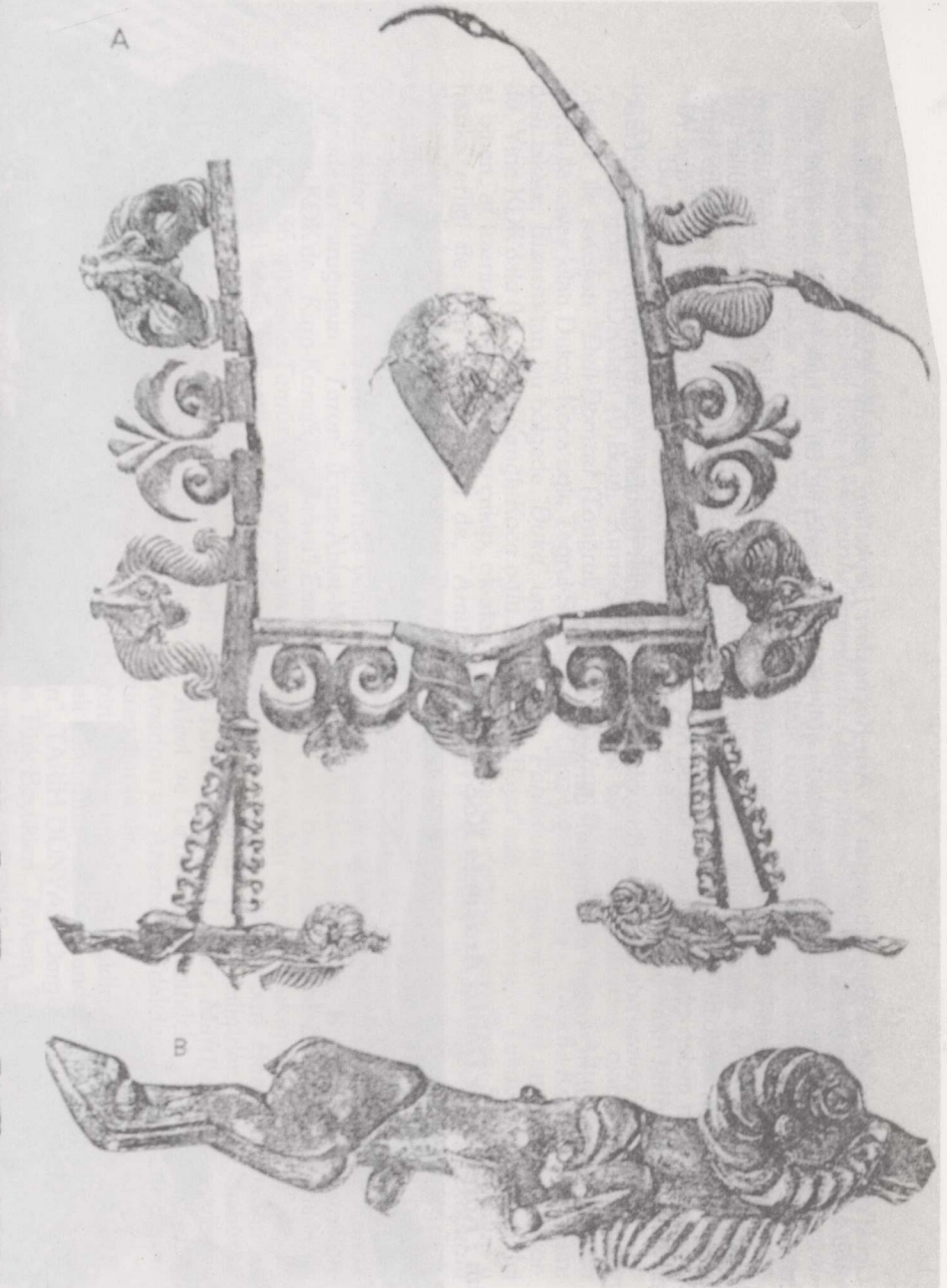
4. Doğu-Altaylar'daki 2. Pasırık (Define) Kurganı'nda (M.Ö.500 yılından kalma) kabirdeki kadına ait gümüş-kemer tokasında, "çifte-koçbaşı" (S.RUDENKO, s.102, şekil 46).

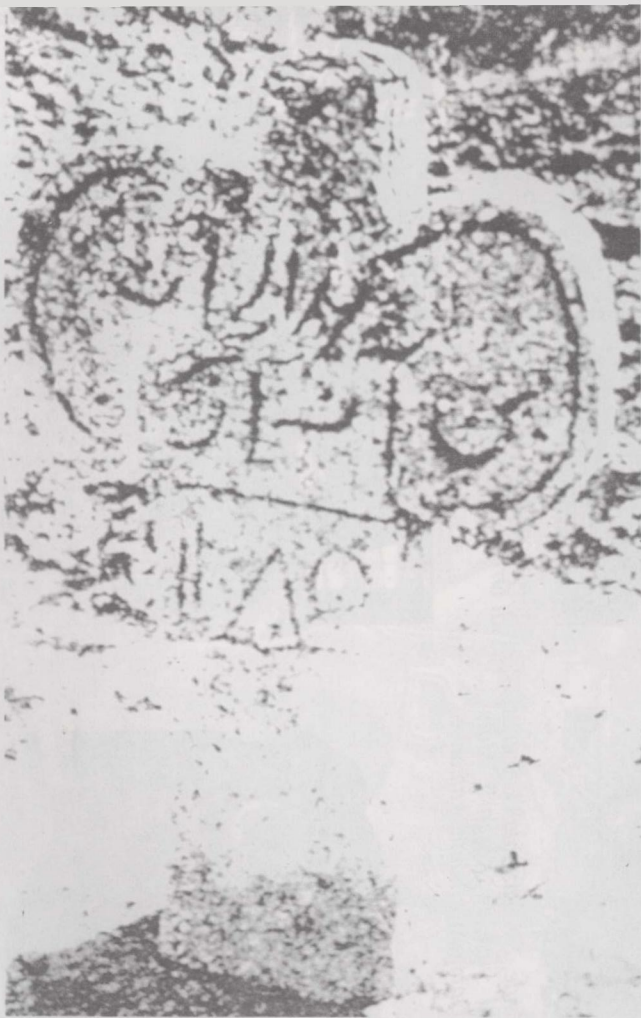
6. 732 de ölen Göktürk Başbuğu Köl-Tigin'in Yazıttaşı yanındaki, oturmuş koç heykeli (A.ÇAY).

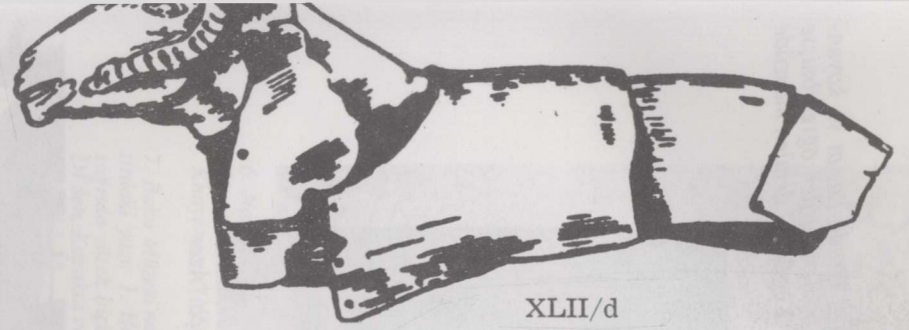
7. Köl-Tigin Yazıttaşı girişinde, karşılıklı oturmuş koç heykeli (A.ÇAY, resim).

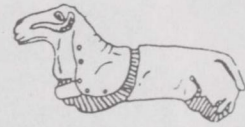
5. Pasırık Kurganı'nda çıkan değişik koçbaşı süslerinden (S.RUDENKO, resimler, 82).

11. Hazar Denizi doğusundaki Türkmenistan'da, Islâmî Yazıyla (H.) "Sene 1185" (1771-72) yılında öldüğü belirtilen, "Nûrî Elkhan bin Âzâd" adlı kişinin kabrindeki Baştaşı'nda Koçbaşı (A.ÇAY, resim).

8. Gök-Türkler çağı kabirlerinden, Kem (Yenisey'in baş kolu) bölgesinde bulunan taştan koç heykeli (E.ESİN, LEVHA XLII/d-KİSELEV'den).

9. Güney-Sibir'de Yenisey başlarında, Kırgızlar'a ait Uybat ve Kapçal Kurganları'ndan çıkan, ağaçtan koç heykelleri (KİSELEV'den). (A.ÇAY, resim).

10. Minüse Müzesi'nde koç heykeli.

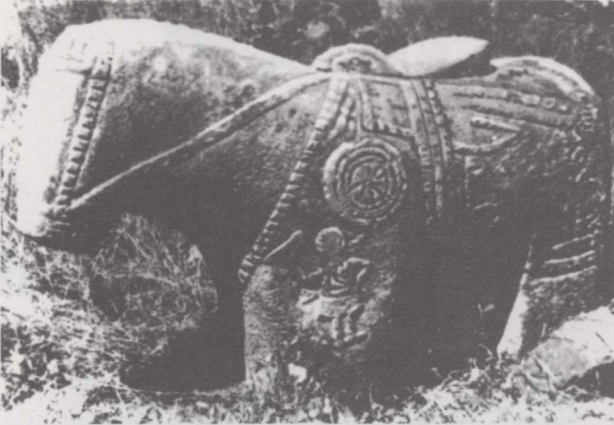
2. BÖLÜM : Hazar Denizi Batısı'nda

A) Azerbaycan ve Nahçıvan'da:

Iran idaresinde ve Aras sağında bulunan Güney-Azerbaycan'dan, ancak tek örnek sunacağız. Orada da, at ve koyun-heykelli kabirtaşlarının, köylerde çok bulunduğu, Atatürk Üniversitesi'ndeki İranlı/Türk Öğrencileri'mizden öğrenilmişse de, fotoğrafları getirilemedi. 1514 Çıldiran Seferi'de Osmanlı ordusunun, Tebriz'e varmadan "Koç-Taşı" denilen menzilde konakladığı, resmî "Menâzilnâme"sinde belirtilmiştir.

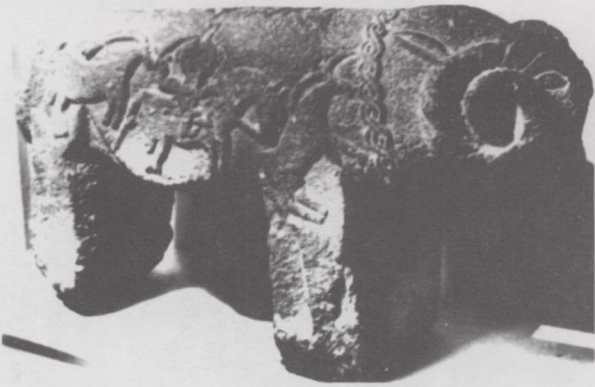
1. Güney-Azerbaycan'da, Khoy Şehri Kabristanı'ndan bir Koç Heykeli (Farsça "Azerbaycan" kitabından).

2. Azerbaycan, Laçın Bölgesinde, XV. Yüzyıldan kalma at Heykeli. Sol sağrıda İslâmî yazı ve Kaşgarlı Mahmud'daki "Alayondu Boyu Damgası"; Solda, kalkan ve sağ elinde şahin tutan avcı.

3. Nahçıvan'da At Heykeli sol yanında İslâmî yazı:.... veldi Orhan... Eger altında Yay, Kılıç ve Kalkan resimleri.

4. Nahçıvan'da, XVI. Asırdan kalma Koç Heykeli: Sağ yanında ata binmiş avcı, önünde ve arkasında dağ-keçileri resmi.

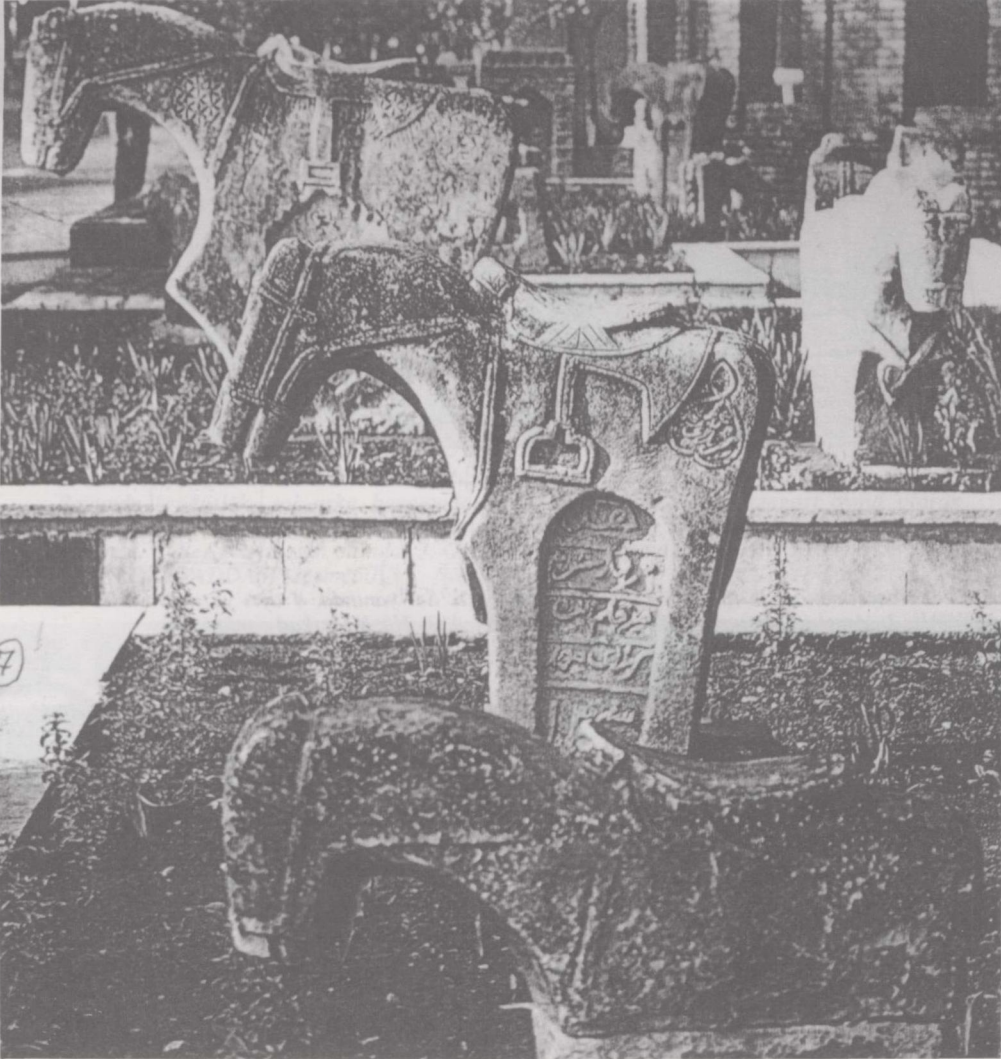

5. Gence'de, "Köy-İmamı Kabristanlığı"ndan alınma XVII. Asırdan kalma At Heykeli.

6. Nahçıvan Ordubad'ın Dıylun köyünde, XVI. Asırdan kalma Koç Heykeli: Sol yanında gövde de, Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm; arka bacak üzerine iki satırda, Subhân-Allâh; ön bacak üstünde Ve'l-Khayr yazılı (NE'METOVA'dan).

7. Baku Müzesi'nde Gence'den getirilmiş beş At Heykeli. Ortadaki Atın sol bacakları arasında 5 satırdaki yazı: 1. Hâzâ 2. Merkadi Merhûm 3. Mîrikalem ibn 4. Kerbelâyî Mehdî 5. Sene 13.. ve sol sağrıda yürek biçimindeki çerçevede (yapan ustanın adı): "Amel-i Kerbelâyî...." yazılı (Rasim EFEN-Dİ'den, Kapakta ve 64. Resim).

8. Azerbaycan'ın Lerik Bölgesinde Koç Heykeli. Sol yanında: YAY-OK, SINDI (Makas), KILIÇ, KAMA, KALKAN ve MIZRAK kabartmaları var. (R.EFENDİ'den, resim 59).

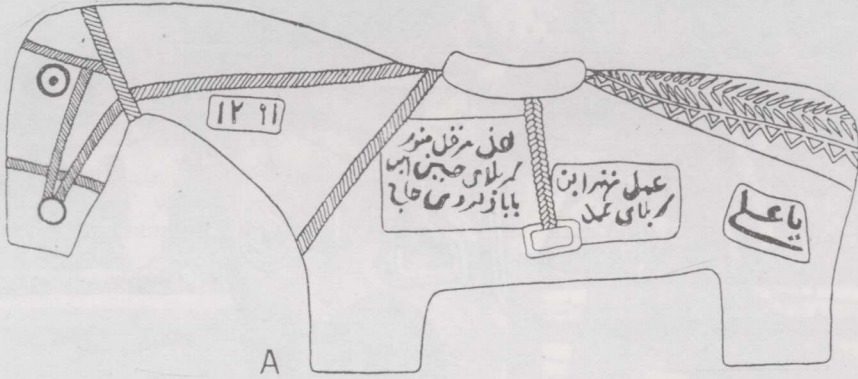
9. Yine Lerik Bölgesindeki Koç Heykeli. Sol yanında BALTA, KILIÇ, TÜFEK, İBRİK, TOPUZ (gürz) ve başka kabartmalar var (R.EFENDİ, resim 60).

10. Şemkür'de, İslâmî yazıları aşındığından okunamıyan Koç Heykeli (R.EFENDİ, resim 52).

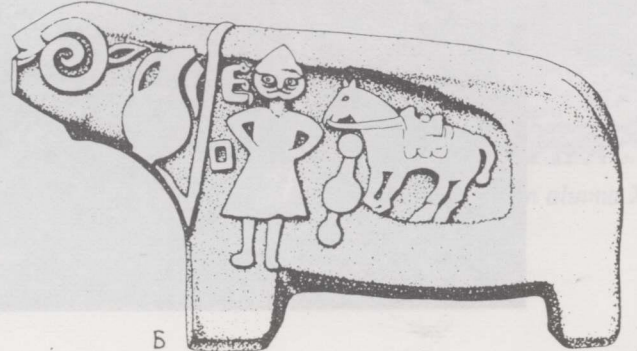
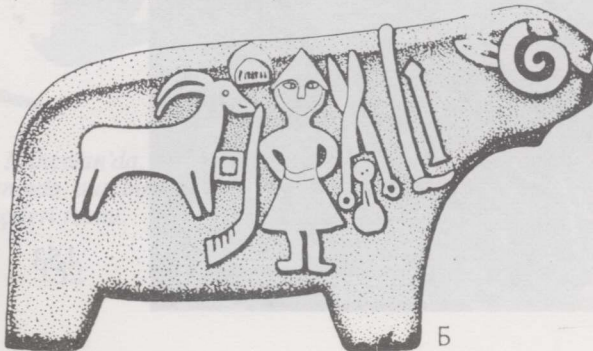

11. Şemkür'de, sol yanındaki üç satırda: 1. Hâzâ, 2. El-Merh 3. um Muhammed yazılı Koç Heykeli (R.EFENDİ, resim 53).

12. Kelbecer'de Zeglik (Şaplık) köyünde, At Heykeli. Sol yanında, 4 ayrı yazı: 1. Yâ'Alî. 2. 'Amel-i Tahmaz ibn Kerbelâyî Muhammed. 3. Hâzâ Merkad-i münevver Kerbelâyî Hüseyin ibn Babaverdi Hâcî. 4. 1291 (Hicrî olsa, 1874 Şemsi sayılsa, 1912 yılı olur. (NE'METOVA, Resim 75 A).

13. Kelbecer Zeglik köyündeki burnu kırık Koç'un, iki yönünde, birer insan, eğerli at, dağkeçisi, sincap ve türlü âletlerin resmi (NE'METOVA, resim 75 B.).

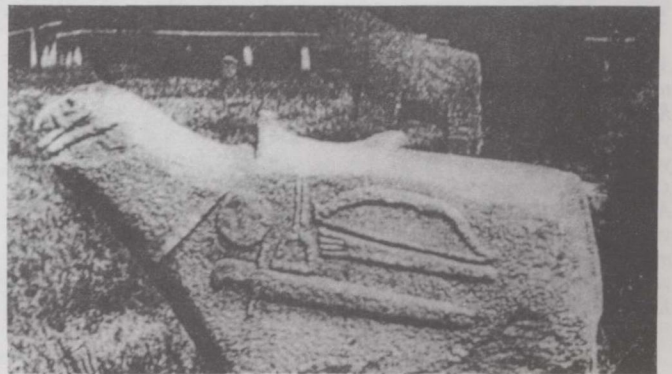
1. Tiflis Müzesi'ndeki Koç Heykeli. Sağ yanında, önden arkaya doğru: Azerbaycan-Kelbeçer'dekini andıran kaya delmede kullanılan Murç, Kazma, Kırklık (yapağı kırkan), onun içine girmiş gibi Bir Nesne, elleri belinde bir Çizmeli Avcı, boynuzdan Boru, üstte Kirkit, Borunun solunda dörtköşe bir nesne, Yabankeçisi kabartmaları, ölenin hayattaki uğraşmalarını belirtiyor XIV. yüzyıldan kalma (A. ÇAY, resim 74).

2. Tiflis Müzesi'nde Koç Heykeli. Sağında üstte Elağacı (Baston), Balta; altında Egerli At ve onun önünde ürkmüş bir At kabartması, XIV. Yüzyıl (A. ÇAY, resim 75).

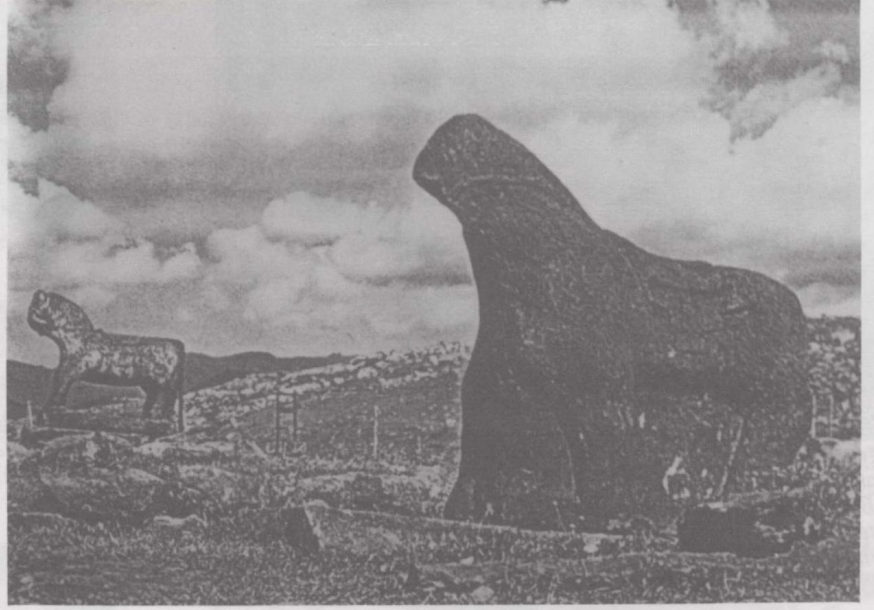
3. Eski (İlk) Başkent Mtskheti-Armazi Müzesi'nde, XIV. Yüzyıldan kalma Egerli At Heykeli. Boyunda (göğüslük, sol arka bacağında, Oğuz boyu Alayondlu Damgası oyma olarak işlenmiş. Eger altında Eğri-Kılıç kabartması, Atın başında üç satır halinde kabartma: 1. Muhammed, 2. Beg bin (dizgin altında) 3. Orkhan diye, ölenin adı yazılı (NE'METOVA, "ESR-LERİN DAŞ YADDAŞI" resim 50).

4. Mtskheti-Armazi Müzesi'ndeki Egerli At Heykeli'nin iki yönü. "Masallı bölgesi"nden alınma bu heykelin sağında: Eger altında bir Tüfek ve onun altında üç ayrı gözlü Heğbe kabartması seçiliyor. Sol yanında: Üzengi önünde Kalkan, üzengi arkasında Yay ve Sadak/Keşik (Okluk), üzengi altında kınında bir Düz KILIÇ kabartması (NE'METOVA, resim 19 B).

C) Revan Vilâyeti / Ermenistan'da:

1. Akkoyunlu/Bayındurlu "Oğunâmesi" (Kitâb-i Diyâr-bekriyya)nde anılan "Alakez" (Arakas, 4095 m.)-Yaylakı Kuzeydoğusu yamacı ile "Gökçe-Dengiz" (Gökçeğöl) kuzey ucu batısındaki "Aparan" (Abaran/Abarlar) kesiminde, görkemli iki Egerli At Heykeli (bizce, Akkoyunlu-Ataları Grigoryan "Pahlavuni" hâdedanından kalma). "Ermenistan İlimler Akademisi"nin kaydı: "Göçebeler'in Jesdi Köyü kabirleri", "Documenti di Architettura Armena" 2 "Khatchkar" (İngilizce, İtalyanca, Ermenice 3. baskı, Milan 1977, s.15, resim 5).

2. Arâs solundaki Gulfa şehrinde, XVII. Yüzyıldan kalma Hay/Ermeni kabristanı'nda Haçlı-Kabirtaşları arasında, karataşın Koç Heykeli (anılan eser, s.57, resim 59).

3. Nahçıvan-Karabağ arasındaki (1924'te Ermenistan'a bağlanan) Sisiyan Bölgesi'nde Urud (bu ad, bir Kıpçak oymağından kalmadır) köyünde, H.986 (1578) yılından kalma, görkemli Koç-Heykeli'nin iki yönü. Sol yönünde, ince kabartma yazı: "Degil ki Yâr'ınğ gördüm gözü kanlu, sözü odlu o.." İki satırlı iri yazı: ALLÂH MUHAMMED'ALÎ 2) EVLÂD-İ OĞUZ. Sağ yanında, tek satırlı şiir, okunmuyor; altındaki kabartmalar, soldan sağa: Bir atlı, sağ elinde Kılıflı Kopuz ve sol elinde Kalkan tutan bir kişi, pencereden bakan Kadın ve İbrik (NE'MATOVA, resim 41).

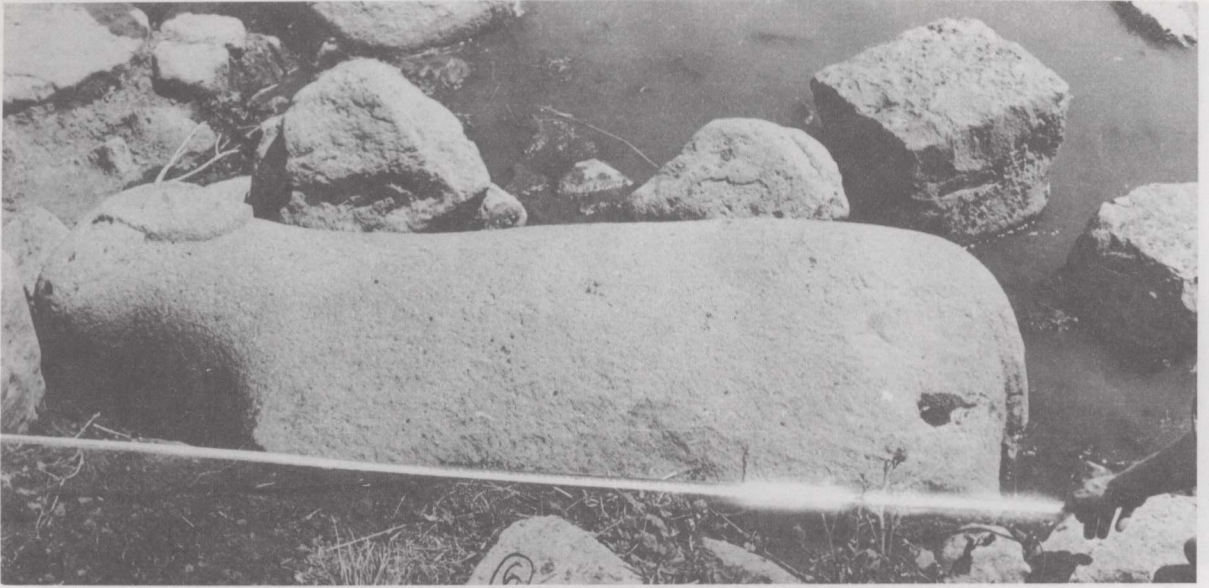
1. Iğdır-Karakoyunlu Köyü Eski-Kabristan'da, kadın kabirtaşı Koyun-Heykeli. Önündeki taşa kabartma olarak eski-yazımız ile 6 satır'ın sonuncusu (tarih belirteni) silinmiş. Yazıları 1) Hâzâ 2) Merkadeti 3) El-Merhûm(e) Na 4) nni binti 5) İsmâ'il 6) silinmiş (yani: İsmâil Kızı Nannı Rahmetlinin Kabri Budur).

2. Iğdır-Karakoyunlu Köyü Yeni-Kabristan'da Koç-Heykeli. Önündeki taştaki 5 satırdaki eski-yazı: 1) 1341 (Milâdî 1922/1923) 2) Hâzâ Merkadî Mer 3) hûm Meşhedî 4) Alî ibn 5) Meşhedî 'Abdullâh (yani, İran Horasanında "Meşhed" Şehrindeki İmâm-Rizâ Türbesini ziyaret ederek, "Meşhedî" olmuş Abdullah'ın Meşhedî oğlu Ali'nin kabri budur (Ca'ferî/Şi'a mezhebli).

3. Iğdır-Karakoyunlu Köyü Yalboyu Kabristanı'nda Koç Heykeli (vârisleri tarafından çimento ile onarılmış). Önündeki taşa oyma yazı: 1) tersine yani sağdan-sola 1374 (1955 Milâdî) 2) Hâzâ 3) Merhûm 4) Merkadî 5) Kerbelâyî M 6) Veleddi Ahmed.

6. Ardahan İli Çıldır'da Gölayağındaki Taşköprü'de Koç Heykeli (yazısız ve kabartma süsleri yok).

4. Iğdır - Karakoyunlu Köyü "Toktamış" oymağından birinin Koç-Heykeli. Sol yanında iki satır oyma yazı: 1) M (eşhedî) 'Abbas 2) T(O)KTAMIŞ.

5. Iğdır-Karakoyunlu Köyü'nde, boynunda "Dağdağan" denilen nazarlık bulunan ve sağ yanı oyma yazılı Koç Heykeli. 1) 1977 o İLİ (Yılı) o (son ibarenin önünde ve sonunda o süsü var) 2) MERHUM 3) VEFAT EDEN 4) ZEYNELABİDİN.

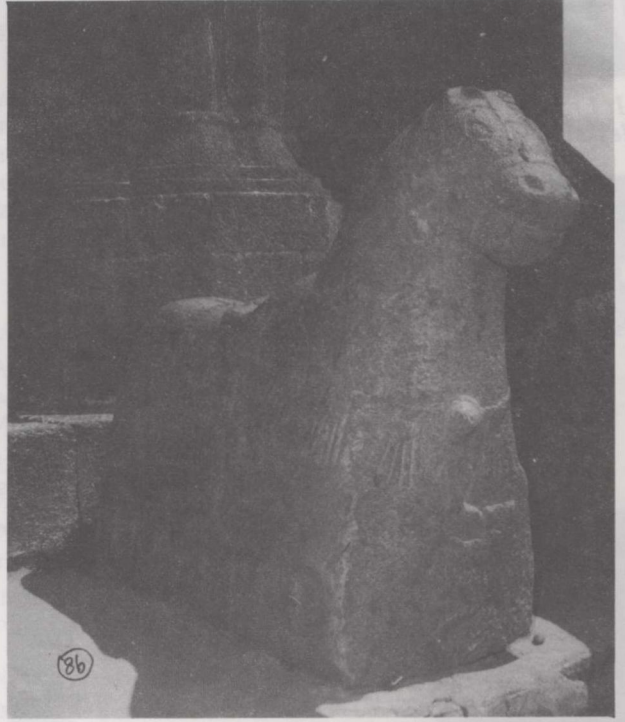

7. Kars Müzesi'nde, Egerli-Üzengili sol yanında Kalkan, Kılıç ve Yay kabartmalı At Heykeli. Sol sağısında ve arka ayağı üzerinde oyma süsler var.

8a. Kars Müzesi'nde: çok eski, üzengili, egerli ve oturmuş gibi At Heykeli. Hepsi oyma Mesrop/Ermeni Yazısı ile: sol boynun tek, gövdede 4 satır yazı alttaki 9 mihrabcık'tan ilk dördü içinde, birer harf bulunuyor.

8b. Aynı At Heykeli'nin sağ yanı. Göğsünde kuyumişi Değerli-Taş bulunan ve iki yanda üçerden 6 ponçak sarkan Göğüslük (Sinebend). Göğüs altında, sol elindeki Mukaddes-Kitab'a sağ eliyle destek veren İnsan Kabartması. Bu sağ yanda da, Eski-Üzengi ve 9 Mihrabcık bulunuyor.

9. Erzurum-Oltu Kalesi batı yanında bir Bahçe duvarı'ndaki sağlam kalmış At Heykeli ile önünde küçük

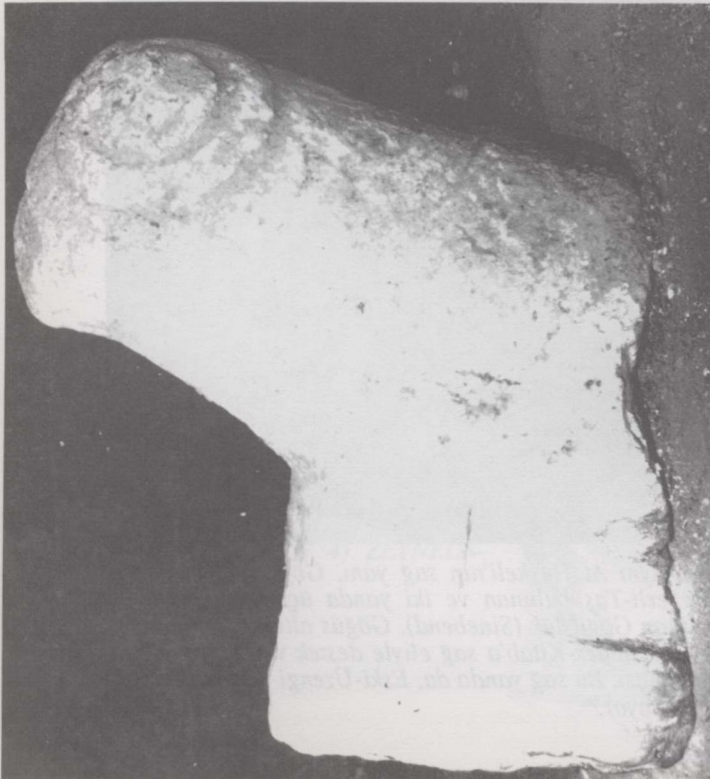
10. Erzurum-Oltu İlçesi Tecerek (Teç-Ekrek, yeni adı "Oba" yayla) Köyü'nde iki Koç-Heykeli.

11. Erzurum-Hınıs'ın Beğköyü'nde, başı kopmuş Egerli At Heykeli.

12. Rize Çamlıhemşin İlçesi,orman sarmış Eski-Kabristan'da 1987'de toprak altında çıkarılan Koç-Heykeli.

13. Iğdır Akkoyunlu koç heykeli. H. 890 Ramazan (1485 Eylül) ayında yapımı biten Kul-Yusuf Kümbeti altında (lahidlikte) Ötüken'dekiler gibi oturan koç.